

PRAVNI POLOŽAJ VJERSKIH ZAJEDNICA U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI I POLITIČKO-DRUŠTVENI KONTEKST KONKORDATA SA SVETOM STOLICOM

Blanka Matković

Sažetak

Svi teritoriji koji su ušli u sastav Kraljevine SHS 1918. godine imali su različite pravne poretke, te su i sustavi odnosa između Crkve i države bili različiti. Ustav iz 1921. nije primijenio sistem rastave Crkve od države, pa se javila potreba uređivanja odnosa Kraljevine i Vatikana.

Ideja o sklapanju konkordata zaživjela je već početkom 1919., no konkordat je konačno potpisan tek u srpnju 1935. što je izazvalo veoma snažne otpore u redovima Srpske pravoslavne crkve i novu političku krizu. Konkordat nije naišao ni na odobravanje u Hrvatskoj čiji su predstavnici smatrali da je jednostavno riječ o ugovoru između Svete Stolice i Beograda, u čijem donošenju Hrvati nisu sudjelovali. Konkordat nikada nije ratificiran, a vjersko-politička kriza popraćena je i padom Stojadinovićeve vlade koja je na vanjskom planu Jugoslaviju sve više usmjeravala prema Njemačkoj i Italiji.

Ključne riječi: Konkordat, Sveta Stolica, Kraljevina Jugoslavija, kriza.

Utjecaj Crkve u međunarodnim odnosima i značaj konkordata

U prošlosti međunarodnih odnosa nesumnjivo najveće mogućnosti djelovanja kao subjekta međunarodnih odnosa imala je Katolička crkva i to zahvaljujući tradicionalno dobroj organizaciji, postojanju Vatikana kao crkvenog središta (a kasnije i države) te velikom broju katolika rasprostranjenih širom svijeta. Centralizirana shema crkvene organizacije i podređenost rimskom papi, koji čine osnovu tradicije katoličkog djelovanja, omogućili su Katoličkoj crkvi izniman utjecaj na politička zbivanja u srednjem vijeku, pa je Sveta Stolica

dobila međunarodni i pravni subjektivitet.¹ Čvrsto povezani odnosi Katoličke crkve i države do 1870. ukazuju na to da se radi o sustavu jedinštva, pa je dugo vremena ili crkva bila državna ili država crkvena. Od 1870. godine, kada je Papinsku državu ukinula novoutemeljena Kraljevina Italija, nastupio je postupni proces odvajanja Crkve od države, pa je sa suvremenim razvojem svijeta donekle smanjen njezin utjecaj u međunarodnoj politici. Stoga se u novijoj povijesti Sveta Stolica pojavljuje kao ravnopravan međunarodni subjekt zajedno sa ostalim državama, te je prisiljena svoje odnose rješavati ugovorima, tim više jer prihodi i investicije Vatikana kao države i Katoličke crkve kao organizacije ovise o odobrenju nacionalnih vlasti.² Osim sklapanja međunarodnih ugovora, Vatikan održava redovite diplomatske odnose s brojnim zemljama, uključujući i nekatoličke, te je član međunarodnih organizacija.

Usprkos smanjenom izravnom utjecaju na međunarodne odnose, djelovanje Katoličke crkve značajno je u prvom redu zbog njene uloge inspiratora ili kreatora javnog mišljenja. Posebno se to odnosi na tradicionalno jaka uporišta Katoličke crkve, u kojima političke stranke u svom nazivu često ističu pripadnost katoličkoj vjeri (npr. demokršćani).

Značaj Crkve u međunarodnim zbivanjima jasno upućuje na važnost reguliranja odnosa između Katoličke crkve i pojedine države, a oni mogu biti regulirani na dva načina: državnim zakonom, odnosno jednostranim aktom države, ili konkordatom, odnosno sporazumom između države i poglavara Katoličke crkve, što je mnogo češći slučaj.³ Konkordati se nikad ne odnose na pitanja dogme i vjerovanja, već na crkvena pitanja, ponajprije organizaciju crkvenih jedinica u državi, koja konkordat sklapa; odnosno imenovanje biskupa i drugih crkvenih službenika, organizaciju svećenstva, svećeničku disciplinu i ostalo.⁴

U početku je naziv "konkordat" obilježavao sporazume kojima su se rješavali sporovi između biskupa i vjerskih zajednica. Prvi konkordat, koji je označavao sporazum između pape i državne vlasti na teritoriju određene države, bio je onaj između pape Kaliksta II. i njemačkog cara Henrika V., sklopljen 1122. u Wormsu, a njime je privremeno bila okončana borba između pape i carstva u spor oko investiture.

Jedno od najvažnijih pitanja vezanih za konkordate je njihova pravna narav, o kojoj su mišljenja podijeljena. Starija i slabo prihvaćena "teorija privilegija" shvaća konkordat kao povlasticu koju Crkva, kao vlast koja je u duhovnom smislu nad državnom, podjeljuje državi ili vladaru, odnosno civilnoj

¹ Radovan VUKADINOVIĆ, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb 1998, 112.

² Isto, 112.

³ Jovan STEFANOVIĆ, *Odnos između crkve i države*, Matica hrvatska, Zagreb 1953, 55. Autor je sklon razmišljanju da problem odnosa Crkve i države naročito dolazi do izražaja na primjeru Katoličke crkve koja nije nacionalno, već međunarodna u punom smislu te riječi, no unatoč tome strogo je hijerarhizirana i centralizirana. Isto, 12.

⁴ Isto, 56.

vlasti. Jednostavnije rečeno, papa daje državi neke privilegije u predmetima koji spadaju isključivo u nadležnost Crkve zbog čega ona može odustati od konkordata ili ga promijeniti bez suglasnosti druge strane. "Teorija legaliteta" pak konkordat vidi kao zakon koji donosi država kao vrhovna vlast nadređena crkvi i koja konkordat proglašava zakonom, kojim se uređuju neka crkveno-politička pitanja. Budući da se radi o jednostranom aktu, država je ujedno ta koja sama opoziva ili mijenja konkordat. Kompromisno rješenje predstavlja "teorija konkordata", koja konkordat smatra ugovorom između Crkve i države kao ravnopravnih i nezavisnih vlasti.⁵

Upravo je ta teorija izazvala rasprave o drugom važnom problemu konkordata: može li se takav sporazum uvrstiti u kategoriju međunarodnih ugovora? Oko tog se pitanja ne slažu niti sami pravnici. Naime, Jovan Stefanović, pravnik i autor knjige "Odnos između crkve i države", tvrdio je da je konkordat međunarodni ugovor jer se radi o sporazumu koji je postignut između dva subjekta međunarodnog prava, iako je samo jedan od njih država.⁶ Osim toga, Stefanović smatra da je "teorija privilegija" potpuno neutemeljena jer država, koja jedina ima suverenu vlast na svom teritoriju, daje papi pravo vršenja izvjesne vlasti na tom istom području, a razloge za to pronalazi u unutrašnjem ili međunarodnom političkom oportunizmu. Bitno je reći da bez takvog sporazuma papa nema pravo vršenja vlasti na području neke države, iako mu to neke zemlje dopuštaju i bez sporazuma. Stoga Stefanović zaključuje da konkordat može prestati vrijediti u svakom trenutku i to na osnovu jednostrane volje države.⁷

No, Ivan Mužić, koji je doktorirao upravo na temi konkordata 1935., smatra da konkordat nije međunarodni ugovor jer se ne sklapa između vrhovnih vlasti dvaju naroda u raznim zemljama, nego između vrhovnih predstavnika Katoličke crkve i države za onaj narod koji živi u državi. Konkordat nije ni međudržavni ugovor jer ga s najvišim nositeljem vlasti u jednoj državi sklapa papa kao vjerski poglavar katolika, a ne kao predstavnik Vatikanske države.⁸ Mužić zaključuje da je konkordat ugovor koji se sklapa u pismenom obliku između predstavnika najviše državne vlasti i pape kao vrhovnog duhovnog poglavara katoličkih vjernika u toj državi, te se njime trajno regulira pravni položaj Katoličke crkve u državi, s kojom se konkordat potpisuje, i odnos te države s Vatikanom.⁹

Lujo Vojnović smatrao je da konkordati mogu biti uvelike korisni ugovori koji se odlično mogu prilagoditi političkim prilikama jedne zemlje¹⁰ te

⁵ Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Crkva u svijetu, Split 1978, 13.

⁶ STEFANOVIĆ, 57.

⁷ STEFANOVIĆ, 58.

⁸ MUŽIĆ, 13.

⁹ Isto, 13-14.

¹⁰ Lujo VOJNOVIĆ, *Konkordat sa Sv. Stolicom i naše nacionalno pitanje*, Zagreb, 1923., 24.

zaključio da je kooperacija Crkve i Države u potpunoj nezavisnosti idealna situacija, iako u modernom društvu i neostvariva.¹¹

Unatoč važnosti utjecaja različitih Crkava na politička zbivanja u međuratnoj Jugoslaviji, ta problematika, kao ni pitanje konkordata 1935. godine, nije pomnije proučavana sve do objavljivanja knjige “Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji” Ivana Mužića 1978. godine. Mužić se, kako sam ističe u Predgovoru spomenutog djela, uglavnom morao služiti ilegalnom literaturom nastalom između 1936. i 1938. godine jer se nakon rata o konkordatu nije mnogo ni pisalo.¹² Dio dokumentacije o konkordatu je uništen ili iznesen iz zemlje, a dio je bio teško dostupan jer se nalazio u arhivima Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Konkordatu je posvećen i dio knjižice “Odnosi između crkve i države” Jovana Stefanovića, no autor nažalost nije uspio prikriti vlastiti negativan stav prema Katoličkoj crkvi i objektivno se osvrnuti na povijesne činjenice. Potrebno je osvrnuti se i na odnos ondašnjeg tiska prema pitanju konkordata. “Politika” mu je posvećivala mnogo više prostora, katkad i dvije do tri stranice, za razliku od “Jutarnjeg lista”, koji je na prvim stranicama uglavnom donosio vijesti iz svijeta, pa je sklapanje konkordata između Vatikana i Jugoslavije ostalo u sjeni najaktualnijeg događaja tog razdoblja – napada Italije na Etiopiju.

Konkordati na južnoslavenskom prostoru do uspostave Kraljevine SHS

Svi teritoriji koji su ušli u sastav Kraljevine SHS 1918. godine imali su različite pravne poretke, te su i sustavi odnosa između Crkve i države bili različiti. Ustav iz 1921. nije primijenio sistem rastave Crkve od države, pa se javila potreba uređivanja odnosa Kraljevine i Vatikana državnim zakonom ili konkordatom, tim više što su na području nove države u tom trenutku vrijedila čak četiri ugovora s Vatikanom, i to: srbijanski konkordat od 1914. (Srbija i Makedonija), crnogorski konkordat od 1886. (Crna Gora), austrijski konkordat od 1855. (Hrvatska i Slovenija) te bosansko-hercegovački konkordat od 1881., koji je vrijedio u Bosni i Hercegovini, ali je samo propisivao stvaranje bosansko-hercegovačke nadbiskupije.

Konkordat s carskom Austrijom potpisan je u Beču 18. kolovoza 1855., a proglasili su ga car Franjo Josip I. patentom od 5. studenog 1855. i papa Pio IX. dana 3. studenog 1855. Ovim je konkordatom crkvenoj vlasti prepušteno sudstvo u bračnim sporovima, osim u imovinsko-pravnim sporovima, koji potječu od zasnivanja bračnog odnosa, sav unutrašnji crkveni život, uključujući i nesmetanu komunikaciju episkopata, klera i vjernika s Vatikanom te velike kompetencije u nastavi.¹³ Nakon vraćanja ustava Listopadskom diplomom

¹¹ Isto, 27.

¹² MUŽIĆ, 5.

¹³ Isto, 16.

1860. godine liberalni i protestantski krugovi zatražili su ukidanje konkordata. U Ugarskoj je 1861. stavljen izvan snage jer se smatralo da je konkordat austrijske vlade protivan povlasticama ugarskog vladara. U Hrvatskoj i Slavoniji konkordat iz 1855. je i dalje vrijedio kao državni zakon jer je Banska konferencija odlučila da svi zakoni iz apsolutističkog perioda ostaju važećima do daljnjega. U Dalmaciji je na snazi bio članak 3. Zakona od 25. svibnja 1868. po kome su građanski sudovi mjerodavni u svim bračnim sporovima.

Proglašenje dogme o papinoj nepogrešivosti 1870. Beč je iskoristio kao razlog za formalno i potpuno ukidanje konkordata zakonom od 7. svibnja 1874. Konkordat iz 1855. je potpuno ukinut i s crkvene strane 23. svibnja 1921. izjavom pape Benedikta XV.

Mužić ističe da nova srpska država nije pokazivala znakove vjerske tolerancije, pa je od rujna 1853. zakonski zabranjen prijelaz iz istočno-pravoslavne vjere u neku drugu.¹⁴ Usprkos načelnoj slobodi svih priznatih vjera, Srpska pravoslavna crkva je uživala iznimno povlašten položaj. Muslimani su sustavno istjerivani iz Srbije, a Sveta je Stolica pokušala zaštititi manji broj srbijanskih katolika postavljanjem đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera za apostolskog administratora u Srbiji (1851.). On je, doduše bezuspješno, pokušavao nagovoriti srpsku i rusku vladu na potpisivanje konkordata s Vatikanom.¹⁵ Srpska je vlada bila svjesna političkog značenja takvog sporazuma. Europu je trebalo uvjeriti u politiku vjerske snošljivosti, a katolike u "srpskim" zemljama osloboditi od austro-ugarskog utjecaja i protektorata. Ne smiju se zaboraviti ni srpske pretenzije na teritorij Bosne i Hercegovine, na kojem je živjelo mnoštvo katolika koje je trebalo privući srpskoj državnoj ideji. No, pregovori s Vatikanom su bili otežani zbog žestokog protivljenja Srpske pravoslavne crkve.

Srpski političari nisu imali jedinstven stav o "katoličkom pitanju". Ilija Garašanin je smatrao da bi konkordatom katolici u Bosni i Hercegovini i u drugim "srpskim" pokrajinama imali doći pod crkvenu zavisnost Srbije. Vlada Nikole Pašića imala je prema Vatikanu izrazito netrpeljiv stav, pa je 1891. strogo zabranila Katoličkoj crkvi "misionarski rad i putovanja verska po Srbiji".¹⁶ Zbog toga je Sveta Stolica 1892. optužila Srbiju za kršenje članka 35. Berlinskog ugovora iz 1878., kojim je Srbiji bilo zabranjeno provođenje vjerske diskriminacije. Potkraj 19. stoljeća s ciljem potpisivanja konkordata posebno se angažirao Stojan Novaković, koji je u sporazumu s Vatikanom vidio najbolji put za privlačenje katolika izvan Srbije srpskoj državnoj ideji. Ideju je podržao i Đ. S. Simić, ali se nova vlada Vladana Đorđevića usprotivila bilo kakvom dogovoru s Vatikanom. Stoga se od 1898. do 1912. više na konkordatu nije ni radilo.

¹⁴ Isto, 20.

¹⁵ Isto, 20.

¹⁶ Isto, 21.

Po završetku balkanskih ratova, nakon kojih se povećao broj katolika u Srbiji, obnovljeni su pokušaji da se zaključi konkordat s Vatikanom, između ostalog i zbog slaveniziranja albanskih katolika. Nakon dužih pregovora konkordat između Kraljevine Srbije i pape Pija X. je konačno potpisan u Rimu 24. lipnja 1914. Konkordatom je određeno da će se katolička vjera izražavati slobodno i javno. Predviđeno je osnivanje jedne crkvene pokrajine te sjemeništa u kojem će se pripremati "srpski mladići za rimokatoličke svećenike" i u kojem će nastavni jezik za necrkvene predmete biti srpski. Mužić ističe da ta klauzula jasno ukazuje na to da su katolici u Srbiji bez obzira na nacionalno podrijetlo tretirani kao Srbi katolici.¹⁷ Katolička crkva mogla je po propisima građanskog prava stjecati i držati pokretna i nepokretna dobra i njima slobodno upravljati. U dopuni konkordata naveden je pristanak Svete Stolice da katolici latinskog obreda u Srbiji upotrebljavaju u bogoslužju u pojedinim župama staroslavenski jezik i glagoljicu.

Crnogorski konkordat sklopili su papa Lav XIII. i crnogorski knez Nikola I. 18. kolovoza 1886. Ratificiran je 7. listopada iste godine, a u povijesti je postao poznat kao prvi konkordat Vatikana s jednom slavenskom državom s većinskim pravoslavnim stanovništvom. Ovim je konkordatom zajamčena sloboda katoličke vjere u Crnoj Gori. Svi crnogorski katolici potpali su pod duhovnu jurisdikciju barskog nadbiskupa, čije je crkvene poslove nadzirala neposredno i isključivo Sveta Stolica. Papa je bio obvezan prije imenovanja barskog nadbiskupa upoznati vladu s osobom kandidata koji je potom prisegu polagao upravo pred knezom.

Sveta je Stolica 29. ožujka 1887. odobrila vršenje bogoslužja na staroslavenskom jeziku na području barske nadbiskupije. Carska vlada u Beču protestirala je protiv takve odluke jer je u njoj vidjela sredstvo prodora ruskog panslavizma, pa je caru uspjelo dobiti papino obećanje da se ta povlastica neće proširivati na teritorij Austro-Ugarske. Mužić navodi da se i sama Sveta Stolica pribojavala da bi upravo preko glagoljice katolici mogli prelaziti na pravoslavlje.¹⁸

Nakon potpisivanja konkordata Crna Gora je plaćala nadbiskupa i kler, ali druge materijalne obveze nije poštivala. Stoga je barski nadbiskup Šimun Milinović podnio ostavku, koja doduše nije prihvaćena zbog kneževe intervencije kod Lava XIII. Zanimljivo je napomenuti i to da je potpisivanju crnogorskog konkordata pridonio i biskup J. J. Strossmayer, koji se osim toga zalagao za glagoljicu, smatrajući je sredstvom izmirenja i sjedinjenja Srba i Hrvata, te Zapadne i Istočne crkve.

Regulacija crkvenog života na bosansko-hercegovačkom teritoriju uslijedila je nakon austro-ugarske okupacije 1878. godine, a za cilj je prvenstveno imala smanjivanje franjevačkog utjecaja. Austro-Ugarska je odlučila prvo

¹⁷ Isto, 23.

¹⁸ Isto, 17.

urediti pitanje pravoslavne crkve zbog čega je Monarhija 1880. sklopila sa carigradskim patrijarhom konvenciju na temelju koje je zatim organizirana bosansko-hercegovačka pravoslavna crkva.¹⁹ Nakon toga Monarhija je prioinula na rješavanje problema organizacije Katoličke crkve, pa je 8. lipnja 1881. potpisala konvenciju sa Svetom Stolicom, kojom je određeno da se u Sarajevu ustanovi nadbiskupija, koja će biti i metropolija. Odlučeno je da se u Banjoj Luci i Mostaru podignu biskupske stolice, koje su trebale biti podređene sarajevskom nadbiskupu. Značajno je spomenuti da je papa udijelio caru povlasticu imenovanja nadbiskupa i biskupa u Bosni i Hercegovini.²⁰

Pravni položaj vjerskih zajednica u Kraljevini SHS

U prvoj jugoslavenskoj zajednici nije bilo najpovoljnije riješeno pitanje ustavnog uređenja, ali ni odnos države i vjerskih zajednica. Upravo će ta pitanja biti osnovni uzroci političkih previranja i unutrašnje nestabilnosti u višenacionalnoj državi, koja u okolnostima vjerske i nacionalne netrpeljivosti, nije mogla ni imati većih šansi za opstanak.

Prema popisu stanovništva od 31. siječnja 1921. u Kraljevini SHS bilo je 48% pravoslavaca, 39% katolika te 13% pripadnika islamske, evangelističke i židovske vjeroispovijesti.²¹ Sloboda vjere i savjesti, te ravnopravnost svih vjeroispovijesti bile su zajamčene članom 12. Ustava iz 1921. No, postavlja se pitanje da li je taj Ustav uistinu i osigurao ono što je zagarantirao. Stefanović je smatrao da se na to pitanje mora dati negativan odgovor.²² Vidovdanski je ustav, osim što je načelno zajamčio slobodu savjesti i vjeroispovijesti, sadržavao i odredbu, po kojoj je uživanje građanskih i političkih prava bilo nezavisno o ispovijedanju vjere, te i odredbu po kojoj nitko nije bio dužan javno iskazivati svoje vjersko opredjeljenje.²³ Zahvaljujući tim odredbama ovaj je Ustav u prvi mah mogao izgledati tolerantno i demokratično, pa je stoga još uočljivija odredba u kojoj stoji da nitko nije dužan sudjelovati u vjerskim aktima, svečanostima i obredima “osim kod državnih praznika i svečanosti, i ukoliko to odredi zakon za osobe, koje su podložne očinskoj, tutorskoj i vojnoj vlasti”.²⁴ Taj se dodatak očito protivio biti člana 12, odnosno sloboda savjesti i vjeroispovijesti. “Sloboda” se naravno odnosila samo na priznate vjere koje su se smjele javno ispovijedati. Tim je vjerama dopušteno da samostalno uređuju svoje unutrašnje vjerske poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima “u granicama zakona”, pa je tako država ipak kontrolirala rad

¹⁹ STEFANOVIĆ, 94.

²⁰ MUŽIĆ, 19.

²¹ Ivo PERIĆ, *Hrvatska i svijet u 20. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1993, 105.

²² STEFANOVIĆ, 100.

²³ Isto, 100.

²⁴ Isto, 102.

vjerskih zajednica.²⁵ Priznatim je vjerama također priznato pravo da održavaju veze s vrhovnim vjerskim poglavarima izvan granica države, ukoliko to traže duhovni propisi određene vjere, ali je država zakonom regulirala način na koji će se te veze održavati. Usvojene vjere su Ustavom dobile pravo na državnu materijalnu pomoć, ali se predviđena svota morala dijeliti među njima razmjerno broju vjernika i stvarno dokazanoj potrebi. Upravo se u ovom dijelu odredbe o “potrebi” krila opasnost od favoriziranja neke vjeroispovijesti od strane države, a to je u ovom slučaju bila pravoslavna vjera.

Ustavom je također zabranjena upotreba duhovne vlasti u stranačke svrhe preko vjerskih bogomolja ili na bilo koji drugi način. Klerikalni poslanici u Ustavotvornoj skupštini, među njima i dr. Anton Korošec, najžešće su istupili protiv te odredbe i one o zakonskoj regulaciji komunikacije s papom jer su ih smatrali napadom na slobodu Katoličke crkve.²⁶ U povodu zbivanja u Ustavotvornoj skupštini ljubljanski je biskup Jeglič istaknuo da je “upravu crkve povjerio Gospod isključivo poglavarima crkve: papi i biskupima. Stoga ima papa od Boga dano pravo da može neposredno općiti s biskupima i s vjernicima. Tome pravu ne može i ne smije država stavljati granica, niti praviti ikakvih teškoća... tu crkva mora da traži potpunu slobodu...”²⁷

Odredbu o zabrani upotrebe crkve za političku agitaciju smatrali su klerikalci nedemokratskom jer su bili stava da su u političkom životu postojala pitanja od crkvenog interesa na koja su se svećenici trebali osvrnuti s propovjedaonice. Stefanović smatra da se zabrana ustvari uopće nije protivila propisima same Katoličke crkve jer je istu izrekao papa Benedikt XV. 1917. u enciklici “*Humani generis redemptionem*”, iako je ona doduše bila samo formalna. Ali, ukoliko bi se takva odredba uvrstila u ustav, zabrana bi postala stvarna, pa su oštri prosvjedi klerikalnih zastupnika i jugoslavenskog katoličkog episkopata sasvim razumljivi, zaključuje Stefanović.²⁸

Malo je bilo onih koji su u Kraljevini SHS predlagali uvođenje sistema rastave crkve od države. Među njima je bio i dr. Ante Trumbić, ali ta ideja nikada nije postala općeprihvaćena.

Država je 1929. i 1930. donijela nekoliko zakona kojima se detaljnije regulirao odnos s pojedinim priznatim vjerama. Krajem 1929. donesen je Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Zakon o vjerskoj zajednici Židova, a 1930. Zakon o islamskoj vjerskoj zajednici, Zakon o evangelističko-kršćanskim crkvama i Zakon o reformiranoj kršćanskoj crkvi.²⁹

²⁵ Isto, 102.

²⁶ Isto, 103.

²⁷ Isto, 104.

²⁸ Isto, 105.

²⁹ Isto, 107.

Vjerskim se životom pravoslavaca na područjima, koja su 1. prosinca 1918. ušla u sastav Kraljevine SHS, dotad upravljalo iz nekoliko središta. Ujedinjenje raznih pravoslavnih crkava na području Kraljevine svečano je proglašeno na sjednici svih pravoslavnih arhijereja 26. svibnja 1919. u Beogradu. Srpskoj pravoslavnoj crkvi pripojena je i Pravoslavna crkva Bosne i Hercegovine za koju je carigradska patrijaršija dobila naknadu od milijun i pol franaka. Regent Aleksandar je potvrdio ujedinjenje pravoslavnih crkava ukazom od 17. lipnja 1920., a ukazom od 30. kolovoza/12. rujna iste godine proglašeno je ustanovljenje srpske patrijaršije sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima, a kasnije u Beogradu. Za patrijarha je izabran Dimitrije Pavlović. Srpska pravoslavna crkva bila je tijesno povezana s državnom vlašću, a njezina organizacija bila je izuzetno centralizirana zbog čega se takvom uređenju usprotivilo svećenstvo iz Bosne. No, zahtijevanja prečanskih Srba nisu naišla ni na kakvo razumijevanje u Beogradu. Tako je srbijanska hegemonija ostala bitna karakteristika Srpske pravoslavne crkve, te je omogućila srbizaciju onih koji jesu bili pravoslavci, ali se dotada u etničkom smislu nisu smatrali Srbima.

Krajem 1929. donesen je Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, za kojeg Mužić ističe da je ukazao na to da se Crkva nije uspjela osloboditi vrhovnog državnog nadzora.³⁰

U cilju sve veće centralizacije i srbizacije Srpska pravoslavna crkva je 1933. poduzela dva značajna koraka. Raspušteno je Udruženje pravoslavnih svećenika kao jedinstvena organizacija, te je donesen Bračni pravilnik, kojim je određeno da je u predmetima mješovitih brakova isključivo mjerodavna Srpska pravoslavna crkva. Protukatoličke tenzije dosegle su vrhunac u vrijeme patrijarha Varnave, koji je bio školovan u Rusiji, gdje je prihvatio stavove nekih ruskih pisaca da pravi Slaven ne može biti katolik te je stoga podupirao prijelaze nesrba u srpsko pravoslavlje.³¹ Zbog protukatoličkih istupa morao je intervenirati i ministar pravde, koji je aktom od 21. kolovoza 1931. upozorio duhovne vlasti svih vjera da se klone istupa koji bi mogli vrijeđati pripadnike drugih vjera.³²

Poslije osnivanja Kraljevine SHS Židovi su se ujedinili u Savez jevrejskih vjeroispovjednih općina, koje su samostalno donosile vlastite statute. Takvih je općina bilo 121, a brojile su oko 76.000 članova.³³ Položaj Židova reguliran je Zakonom o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, kojeg je kralj proglasio 14. prosinca 1929. Vrhovni nadzor nad radom židovskih općina stvarno je pripao državi, iako su one formalno bile samostalne. Vrhovni rabin priznat je kao duhovni poglavar židovske vjerske zajednice, a sjedište mu je bilo u Beogradu. Zanimljivo je spomenuti da je država Židovima dala i više

³⁰ Isto, 29.

³¹ Isto, 31-32.

³² Isto, 32.

³³ Isto, 41.

nego što su oni tražili, pa je vrhovni rabin dr. Alkalaj izrazio “iznenađenje” takvom gestom Kraljevske vlade.³⁴

Nakon raspada Austro-Ugarske položaj muslimanskog stanovništva naglo se pogoršao. Naime, status muslimana nije bio jednak u različitim južnoslavenskim područjima. U Sloveniji i Dalmaciji islam je priznat 1912., a u Hrvatskoj i Slavoniji 1916. godine. Muslimani u Bosni i Hercegovini izvojevali su određenu autonomiju Statutom za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova od 1909. Time je priznata mogućnost održavanja vjerskih odnosa s predstavnicima islama izvan zemlje i potvrđena mjerodavnost šerijatskih sudova u određenim imovinskim i obiteljskim poslovima. Ali, u Srbiji i Crnoj Gori pravoslavlje je tretirano kao državna vjera već i prije proglašenja Kraljevine SHS, a islam, iako formalno priznat, nije uživao ravnopravnost. Zbog otvorene protumuslimanske politike muslimani su se iseljavali u Bosnu i Tursku. Dolaskom pod vlast Beograda takav se odnos proširio i na muslimane u Bosni i Hercegovini. Vlast gotovo uopće nije reagirala niti je pokušala spriječiti napade na živote i imovinu muslimana čime je povrijedila točku VII. Krfske deklaracije, u kojoj je bila istaknuta ravnopravnost pravoslavne, rimokatoličke i islamske vjere.³⁵

Krajem 1921. muslimanska je sekcija izrazila svoje zahtjeve i prijedloge u pogledu pravnog reguliranja svog položaja u Kraljevini. Izrađen je nacrt, koji je predviđao jedinstvenu vjersku organizaciju svih muslimana u državi, a jednoglasno su ga prihvatili predstavnici bosanskih i makedonskih muslimana. Čim je za to saznao, Pašić je izjavio da ne može, dok je on živ, dopustiti da se muslimani sjedine u jedinstvenu vjersku organizaciju, jer će se iz toga razviti jedinstvena politička organizacija.³⁶

Prilike u zemlji su se pogoršale nakon uvođenja diktature 6. siječnja 1929., no početkom 1930. konačno je donesen Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, protiv kojeg su istupili patrijarh Varnava i Srpska pravoslavna crkva. Ipak, nezadovoljstvo muslimana je raslo, pa je Stojadinović, u cilju smirivanja situacije, dao 1935. Mehmedu Spahi položaj ministra prometa, koji je Spaho prihvatio pod uvjetom da se donese novo zakonodavstvo o Islamskoj vjerskoj zajednici. Jedan od najvažnijih muslimanskih zahtjeva novoj vladi bio je da se sjedište reisu-l-uleme prebaci iz Beograda u Sarajevo³⁷, što je i ispunjeno u listopadu 1936. kada je proglašen novi Ustav IVZ.

Iz navedenih zakona iz 1929. i 1930. očito je da je država nastojala kontrolirati unutrašnje uređenje vjerskih zajednica putem zakonodavstva. Vjerske zajednice imale su karakter pravne osobe i mogle su stjecati imetak, koji im

³⁴ Isto, 41.

³⁵ Isto, 34.

³⁶ Isto, 35.

³⁷ *Jutarnji list*, 24/8418, 1.

je mogao biti oduzet samo eksproprijacijom na osnovi zakona. Vjerske škole su bile pod vodstvom i upravom vjerskih vlasti, ali je država zadržala pravo vrhovnog nadzora. Značajno je spomenuti da su vjerske zajednice obavljale u prenesenoj nadležnosti neke važne državne poslove, a u tim su slučajevima crkveni organi djelovali kao državni. To je vrijedilo za vođenje knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih, za sklapanje braka i za suđenje u bračnim sporovima. Vjerska je nastava bila obavezna u državnim školama i vršila se u suglasnosti s nadležnim vjerskim vlastima.

Navedene odredbe dovoljna su potvrda tvrdnje da su odnosi između vjerskih zajednica i države u Kraljevini bili iznimno tijesni te ukazuju na to da je ideja rastave crkve od države u takvim okolnostima bila samo utopija.

Položaj Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji do potpisivanja konkordata

a) prve rasprave o konkordatu u novoj državi

Nakon dugog raspravljanja o vjerama i Crkvama na IV., V., VI. i VII. sjednici Krfske konferencije 1917. god. zauzeto je stajalište da sve priznate vjeroispovijesti u budućoj državi uživaju potpunu ravnopravnost.³⁸ Kralj Aleksandar priznao je na početku svoje vladavine da je jednakost religija jedina moguća politika nove države.³⁹ Ante Trumbić naglašavao je potrebu izuzetno pažljivog odnosa s Katoličkom crkvom i upozoravao na to da se Katolička crkva protivi ujedinjenju Južnih Slavena, te upozoravao da je veliki oprez bio potreban zbog opasnosti da Vatikan preraste u trajnog neprijatelja.⁴⁰ Stefanović je mišljenja da je Katolička crkva smatrala da je ujedinjenje Južnih Slavena protivno njenim interesima zato što nova država ne bi bila pretežno katolička zbog čega je Vatikan i odobrio energični stav Austro-Ugarske prema Srbiji i objavu rata.⁴¹ Prema njegovom mišljenju, Vatikan je htio spriječiti raspad katoličkog carstva i postojeću dvojnu pretvoriti u trojnu monarhiju.⁴² U travnju 1919. državni tajnik kardinal Gasparri je u izjavi, koju je dao pariškom listu "Petit Parisien", izrazio duboko žaljenje zbog propasti Austro-Ugarske, koja je, po njegovim riječima, mogla dobro poslužiti kao brana protiv nadiranja boljševizma.⁴³

No, treba reći i to da je Biskupska konferencija na svom zasjedanju u Zagrebu od 27. listopada do 2. studenog 1918. pozdravila ujedinjenje Slovenaca,

³⁸ MUŽIĆ, 45.

³⁹ Stella ALEXANDER, *Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca: trostruki mit*, TZG P. Golia, Trebnje 1990, 30.

⁴⁰ MUŽIĆ, 45.

⁴¹ STEFANOVIĆ, 111.

⁴² Isto, 114.

⁴³ Isto, 116.

Hrvata i Srba u jednu državu. Biskupi su pritom izrazili želju da država prizna prava Katoličkoj crkvi i sva pitanja uredi dogovorno sa Vatikanom, te je odlučeno da se papi uputi zahtjev za proširenjem bogoslužja na staroslavenskom jeziku na cijeli teritorij nove države.⁴⁴

Potrebno je naglasiti da Kraljevina SHS nije u početku naišla ni na odobravanje pobjedničkih velesila, koje su je priznale tek 1919. Krajem iste godine priznao je i Vatikan, i to ponajviše zahvaljujući zalaganju Svetozara Rittiga, kojeg je u Rim uputio nadbiskup Bauer.

Ideja o sklapanju konkordata zaživjela je već početkom 1919. zbog nepovjerenja katoličkog klera prema novoj državi i izbjegavanja većih nesporazuma, pa su akcije za sklapanje konkordata bile vrlo dinamične. Te su se godine u novinama pojavile vijesti da ministar vjera Tugomir Alaupović radi na konkordatu. Povodom toga su tisku pokrenute rasprave o tome hoće li se konkordat Srbije s Vatikanom iz 1914. protegnuti na područje Kraljevine SHS, te hoće li se čekati saziv konstituante, koja je jedina mogla odlučiti između konkordata i načela rastave crkve i države.⁴⁵ Osim toga, problem je dodatno zakomplicirao stav nekih pravnih teoretičara da, sa stajališta međunarodnog prava, Kraljevina SHS nije nova država nego stara država Srbija, a na temelju toga se moglo zaključiti da konkordat ne treba ni sklapati jer vrijedi onaj sklopljen 1914. godine. Sklapanje konkordata podržala je Hrvatska pučka stranka, u čijem programu iz 1919. ističe zahtjev za ravnopravnošću i slobodom svih vjera, te samoupravom svih vjerskih udruženja. Osim toga, Pučka stranka radila je na tome da vjerska udruženja imaju veću nezavisnost od države. Stranka smatra da se sva pitanja između države i pojedine vjere imaju urediti konkordatom.⁴⁶

Na zasjedanju dijela nižeg katoličkog klera 10. veljače 1919. u Zagrebu također je predloženo sklapanje konkordata s Vatikanom, kojim je trebalo postići sljedeće:

- a) zagarantirati suverenu vlast u pitanjima vjere i ćudoređa,
- b) priznati pravo crkve na stjecanje pokretnog i pravo posjedovanja nepokretnog imetka,
- c) konkordatom se treba urediti nastavna osnova za biskupska sjemeništa i bogoslovne fakultete.⁴⁷

Apeliralo se da konkordat bude demokratičan i bez tajnih klauzula.

Ideju je podržala i Biskupska konferencija na svom zasjedanju u Zagrebu od 15. do 20. srpnja 1919., pa je biskup Antun Jeglič, koji je u kolovozu iste

⁴⁴ Isto, 45.

⁴⁵ Isto, 46.

⁴⁶ Isto, 46.

⁴⁷ Isto, 47.

godine boravio u Rimu, papi izrazio mišljenje da bi konkordat iz 1914. trebalo proširiti na cijelu zemlju. "Katolički list" prenosi da je Jeglič tom prilikom osjetio strahovanje Kurije da će se katolici posrbiti i da bogoslužje na staroslavenskom vodi u pravoslavlje.⁴⁸

Na reakciju iz srpskih krugova nije trebalo dugo čekati. Ponukani strahom od snažne i jedinstvene Katoličke crkve, Srbi su predlagali osnivanje Srpske katoličke crkve s barskim nadbiskupom na čelu i sa sjedištem u Beogradu, te posebne Hrvatske i posebne Slovenske katoličke crkve. Osim što se htjelo oslabiti Katoličku crkvu, cilj je te zamisli bio pretopiti dio Hrvata u Srbe katolike.⁴⁹ Ideja nije bila snažna, pa nikad nije ni zaživjela u vladajućim krugovima.

Početkom 1920. načelnik Katoličkog odjela u Ministarstvu vjera Mihajlo Lanović izradio je Prijedlog zakona o međuvjerskim odnosima u Kraljevini SHS u kojem se izjasnio protiv rastave Crkve i države i podržao ravnopravnost svih vjera.⁵⁰

Prijedlozi nacрта konkordata počeli su se intenzivnije izrađivati od 1921., a u tisku su se pojavili napisi da bi se kao temelj novog konkordata mogao uzeti austrijski konkordat iz 1855.⁵¹ Iste je godine (28.6.) usvojen Ustav o kojem je već ranije bilo govora. S obzirom na to da Ustav nije prihvatio sistem rastave, pitanje konkordata postalo je još aktualnije.

Katolička se crkva oštro pobunila protiv stavka V. čl. 12, kojim je utvrđeno da se veza sa crkvenim poglavarom izvan zemlje može održavati na način koji će biti propisan zakonom. Osim toga, Crkva se protivila stavku VII. kojim se zabranjivala upotreba duhovne vlasti u stranačke svrhe, pa je Anton Korošec izjavio da usvajanje tog načela onemogućuje sklapanje konkordata s Vatikanom.⁵² Klerikalni predstavnici su tražili da se u Ustav unese odredba o sklapanju tog konkordata.

Nakon proglašenja Ustava Katolička crkva je naglasila da Sveta Stolica ne može stupiti u pregovore o konkordatu sve dok Kraljevina SHS ne povuče one stavke Ustava koji zadiru u temeljna prava i slobodu Crkve. Crkva je upozorila da se bez konkordata u zemlji neće moći osigurati mir i stabilnost.⁵³

b) *Počeci ozbiljnijeg rada na konkordatu*

Sredinom studenog 1921. održano je u Beogradu nekoliko veoma značajnih sjednica predstavnika Katoličke crkve. Na prvom sastanku 16. studenog

⁴⁸ Isto, 48.

⁴⁹ Isto, 49.

⁵⁰ Isto, 49.

⁵¹ Isto, 50.

⁵² Isto, 50.

⁵³ Isto, 51.

raspravljalo se o pravnom položaju Crkve u Kraljevini SHS. Predloženo je sklapanje konkordata s Vatikanom, a ukoliko do toga ne dođe, položaj Crkve je trebalo zajamčiti državnim zakonom. Na drugoj sjednici 17. studenog istaknuto je da katoličko crkveno pravo isključuje vrhovni nadzor države nad vršenjem vjerske autonomije i da djeca iz mješovitih brakova moraju slijediti vjeru katoličkog roditelja. Iznesen je i stav da katolicima mora biti zabranjen prijelaz na drugu vjeru. Na trećoj sjednici 18. studenog zatraženo je da se Crkvi vrate sva oduzeta dobra na slobodnu upravu i potpuno uživanje.⁵⁴

Novi ministar pravde u Pašićevoj vladi Lazar Marković veoma se kritički postavio prema zahtjevima Crkve, te je počeo otežati rad na crkvenoj problematici.⁵⁵ U Katoličkoj se crkvi sve više inzistiralo na konkordatu, umjesto državnom zakonu, jer je Vatikan zaključio da postojeći konkordati nisu više obvezni što je istaknuo papa Benedikt XV. u svom govoru pred zborom kardinala 21. studenog 1921.⁵⁶

Vlada je tada odlučila da se svi bivši konkordati zamijene novim. Iako je Nikola Pašić bio izrazito nepovjerljiv prema Katoličkoj crkvi, izrazio je spremnost da se s Vatikanom ipak potpiše konkordat. Vladi je predložen "Nacrt konkordata između Svete Stolice i Kraljevine SHS" kao "neoficijelna osnova katoličkih biskupa".⁵⁷ Ustvari se radilo o ponešto izmijenjenom i nadopunjenom konkordatu Srbije s Vatikanom iz 1914.

S druge strane, Momčilo Ninčić, ministar vanjskih poslova, imenovao je 24. srpnja 1922. "Komisiju za proučavanje pitanja o zaključenju konkordata s Vatikanom" i od nje zatražio da izradi temelj državnog prijedlog za konkordat. Komisija je na prvoj sjednici izabrala Uži odbor za izradbu nacrt, a nacrt koji je predložen od katoličkog episkopata priložen je zapisniku. U listopadu je Uži odbor predao vladi svoje mišljenje pod naslovom "Zaključci užeg odbora komisije za proučavanje pitanja o zaključku konkordata". Predloženo je da se položaj Katoličke crkve definitivno regulira konkordatom s Vatikanom, istaknuto je pravo Crkve na upravljanje imovinom, te mogućnost direktnog kontakta Crkve sa Svetom stolicom i služenja staroslavenskim jezikom i glagoljicom. Predložena je zakletva vjernosti vladaru i obavještanje vlade o imenovanjima na crkvene položaje, što je opet izazvalo burne reakcije u Katoličkoj crkvi. "Katolički list" prenio je članak iz Ljubljanskih novina "Slovenec" u kojima se izražavalo čuđenje jer je glavnu riječ u Užem odboru imao Ljuba Davidović, koji je bio poznat po negativnom odnosu prema hrvatskim i slovenskim katolicima, te je isticano da je pitanje jezika također unutrašnja stvar Crkve.⁵⁸ Anton Korošec i nadbiskup Bauer javno su iznijeli svoje stavove o zapostavljanju Katoličke crkve.

⁵⁴ Isto, 52-53.

⁵⁵ Isto, 53.

⁵⁶ STEFANOVIĆ, 126.

⁵⁷ MUŽIĆ, 54.

⁵⁸ Isto, 56.

U lipnju 1923. doneseni su zaključci Šireg odbora Komisije i to u smislu zaključaka Užeg odbora bez bitnih promjena. Rad na pripremi pregovora za zaključenje konkordata vodio je ministar Ninčić s ciljem unutrašnjeg i vanjskog konsolidiranja Kraljevine SHS. Ninčić je vjerovao da će konkordat pridonijeti uklanjanju nepovjerenja između katolika i pravoslavaca, te katolika prema državi⁵⁹, ali su rasprave oko crkvenih pitanja još više raspirile političku borbu.

c) Pregovori sa Svetom stolicom 1925. godine

Sredinom 20-ih godina započele su intenzivnije pripreme za pregovore s Vatikanom. Glavna prepreka bila je nejedinstveno stajalište jugoslavenskih političara prema konkordatu prema kojemu su postojala tri različita shvaćanja. Prvu grupu su činili pojedinci okupljeni oko lista "Samouprava" i orijentirani kao masoni, a poduzimali su sve da ne dođe do potpisivanja konkordata. Druga grupa su bili pripadnici centra Radikalne stranke koji su bili protukatolički orijentirani, ali indiferentni prema konkordatu. Treća grupa na čelu sa Stojanom Protićem je vodila cjelovitu politiku Radikalne stranke, te je smatrala da Kraljevina SHS mora sklopiti konkordat sa Svetom Stolicom kako bi se osigurao vjerski mir u državi. Toj se grupi priklonio i Nikola Pašić, koji je želio da se to pitanje što prije riješi ne bi li se na taj način smirilo šestmilijunsko katoličko stanovništvo u Jugoslaviji. Pašić je težio uspostavi samostalne hrvatske crkve koja bi se odvojila od središnje vlasti u Rimu. Smatrao je da prvo treba regulirati odnos države prema ostalim vjeroispovijestima, pa tek onda razmotriti pitanje konkordata s Vatikanom.⁶⁰

Iako je u privatnoj audijenciji početkom 1924. obećao papi Piju XI. da će zaključiti konkordat, Pašić je ministru vjera u svojoj vladi Vojislavu Janjiću još 1923. naredio da najprije pripremi interkonfesionalni zakon i na temelju tog zakona izradi posebne zakone za pojedine vjere.⁶¹ Janjić je čvrsto stajao na stajalištu državnog nadzora nad sjemeništima, te je zahtijevao ukidanje i preustroj pojedinih biskupija.

U povodu rasprave o sklapanju konkordata u zemlju je doputovao i Josip Smodlaka, koji je tada obavljao dužnost poslanika pri Svetoj Stolicu. On je izjavio "da je glagoljica privilegij cijelog naroda, a ne pojedinih župa, ta da se može očekivati nakon sklapanja konkordata proglašenje jednog člana našeg episkopata kardinalom".⁶²

Krajem 1924. otputovao je u Rim ministar Ninčić na razgovore s kardinalom Gasparrijem, s kojim se sporazumio da se za temelj novog konkordata uzme onaj iz 1914. Tako se odustalo od ostalih nacrti, pa je Smodlaka u ožujku

⁵⁹ Isto, 57.

⁶⁰ Isto, 60.

⁶¹ Isto, 60.

⁶² Isto, 62.

1925. otišao u Rim s nacrtom konkordata sličnim srbijanskom. Katoličko novinstvo pisalo je u povodu početka pregovora da bi Crkva morala prilično popustiti ukoliko želi udovoljiti svim zahtjevima Pašićeve i Pribićevićeve vlade koja bi se htjela miješati u unutrašnje poslove Crkve i ograničiti primanje uputa za biskupe od poglavara u Rimu.⁶³

U travnju 1925. u Vatikan je otišla jugoslavenska delegacija na čelu sa Vojom Janjićem. U ime Vatikana pregovore je vodio msgr. Francesco Borgonini Duca. Pregovori su trajali tijekom svibnja i lipnja, ali se nacrtu usprotivio jugoslavenski katolički episkopat, koji se također nalazio u Rimu. Biskupi su osobito bili protiv odredbe koja je dopuštala upotrebu staroslavenskog jezika u svim katoličkim crkvama, iako su upravo oni 1918. i 1919. zauzeli o tom pitanju sasvim suprotan stav.⁶⁴ Na takvo stajalište biskupa požalili su se Janjić i Smodlaka u izvješću vladi, kojeg su 2. lipnja 1925. poslali u Beograd. Vatikan se u većini točaka složio, ali je bio nepopustljiv u pitanjima vladine kontrole nad crkvenom imovinom, odnosa vlade prema širenju vjerskih redova i predlaganja kandidata za biskupe. Pregovori su morali biti prekinuti zbog odobrenja kardinalskog zbora u vezi s oprečnim pitanjima. No, oni nisu ni nastavljeni zbog toga što, prema riječima V. Janjića, jugoslavenska vlada nije smatrala svojom dužnošću nastaviti pregovore.⁶⁵ Osim toga, u ljeto 1925. zaoštrio se odnos Kraljevine i Vatikana zbog Zavoda Sv. Jeronima.

U listopadu 1925. vlada je nastavila rad na pripremama konkordata. Nakon nekoliko sastanaka Ninčić je poslao Smodlaku Stjepanu Radiću da ga obavijesti o zauzetim stajalištima. Radić se složio s radom konferencije, koja je održana 31. listopada 1925. u Ministarstvu i u nazočnosti Ninčića, Miše Trifunovića, Pavla Radića, Ljube Jovanovića, te stručnjaka Lanovića, Čuke i tajnika Anića. Smodlaka je pročitao vladin tekst za pregovore i izložio mišljenje Vatikana i vladine delegacije u svim točkama. Stvoreni su zaključci i upute za delegaciju, a raspravljalo se i o željama katoličkog episkopata. Odlučeno je da vlada u pitanju glagoljice ostane nepopustljiva. Kad su Pašić i Ninčić odobrili već završeni nacrt, njemu se iznenada usprotivio Stjepan Radić. Na sjednici 12. studenog 1925. Radić je zastupao oštro stajalište prema Vatikanu u pitanju Zavoda Sv. Jeronima i konkordatu uopće, te je predložio da se odnos države i Katoličke crkve riješi donošenjem jednog konfesionalnog zakona.⁶⁶ Stav HSS, objavljen u glasilu "Dom", bio je da je konkordat samo formalna stvar države, ali da je on stvarno stvar svih katolika u zemlji od kojih su većina Hrvati.⁶⁷ Stoga se Radić protivio tomu da smjer i sadržaj bilo kakvom sporazumu s Vatikanom diktira beogradska vlada.

⁶³ Isto, 63.

⁶⁴ STEFANOVIĆ, 128.

⁶⁵ MUŽIĆ, 64.

⁶⁶ Isto, 67.

⁶⁷ Stjepan MATKOVIĆ, Stjepan Radić i konkordat, *Hrvatska revija*, 48, 1/2, Matica hrvatska, Zagreb 1998, 295.

Dana 24. studenog 1925. sastalo se s Radićem u Beogradu pet katoličkih biskupa na čelu s nadbiskupom Bauerom. Tom su prilikom do izražaja došli Radićevi antiklerikalni stavovi. Iako je Radićeva politika polazila od kršćanstva, Radić je bio protivnik miješanja Crkve i klera u politiku.⁶⁸ Bio je svjestan utjecaja Katoličke crkve u hrvatskom narodu, pa se plašio da vodstvo hrvatske politike ne preuzmu klerikalni elementi vezani uz Vatikan, koji je po Radićevu mišljenju podupirao Rim i talijanske pretenzije na hrvatsku obalu. Stoga je Radić čak razmišljao i o odvajanju hrvatske Crkve od Rima.⁶⁹ Radićevi stavovi isprovocirali su katolički kler, koji je oštro istupio protiv njegove politike. Stjepan Matković zaključuje da je upravo Radić, koji je odnos između Katoličke crkve i države navodno htio riješiti donošenjem konfesionalnoga zakona, imao glavnu ulogu u obustavljanju pregovora s Vatikanom 1925. godine.⁷⁰

Miša Trifunović je, nakon razgovora s biskupima 24. studenog, dao izjavu da će se prije konkordata riješiti pitanje Zavoda Sv. Jeronima.⁷¹ Isto je potvrdio i nuncij Pellegrinetti. Poslanik u Vatikanu Jevrem Simić tvrdio je da je pitanje Zavoda Sveta Stolica htjela vezati uz sklapanje konkordata, ali je on to odbijao jer je smatrao da se radi o dva različita pitanja.⁷² Problem Zavoda Sv. Jeronima nije riješen sve do 1929. kada ga je Vatikan konačno prepustio Kraljevini. Do tada se više ništa konkretno nije napravilo ni po pitanju konkordata.

d) *Angažiranje kralja Aleksandra*

Nakon donošenja zakona o pravoslavnoj, židovskoj, islamskoj i protestantskoj vjeri 1929. i 1930. godine, jugoslavenska vlada ponovno je započela pripremati radove i za uređenje odnosa sa Katoličkom crkvom. Kralj se oštro suprotstavljao protuvatikanskim stavovima masona i starokatolika, ali i "Srba katolika" koji su tražili osnivanje posebne katoličke crkve za "Srbe katoličke vjere u srpskim zemljama".⁷³ Aleksandar je želio riješiti pojedine teškoće režima upravo sa Katoličkom crkvom, pa je stoga održavao odnos s nadbiskupom Bauerom. Međutim, u Katoličkoj crkvi su izgubili povjerenje u mogućnost oživotvorenja odredaba o položaju Crkve, posebno onih o školstvu i bračnom pravu. Episkopat se nije mogao složiti s kraljem u nekim pitanjima (npr. glagoljica), pa je Aleksandar odlučio stupiti u pregovore s Vatikanom i potpuno zaobići katolički episkopat u zemlji. Štoviše, kralj je osobno preuzeo brigu nad radom oko konkordata, te je stoga u Beograd pozvao Charlesa Loiseaua da se s njim posavjetuje o bitnim pitanjima. Aleksandar mu je povjerio da mu se čini da ni jedna

⁶⁸ STEFANOVIĆ, 127.

⁶⁹ ALEXANDER, 30.

⁷⁰ MATKOVIĆ, 296.

⁷¹ MUŽIĆ, 69.

⁷² Isto, 70.

⁷³ Isto, 71.

strana ne pokazuje iskrenu želju za sklapanjem konkordata. Izrazio je mišljenje da se u konkordatu mora potvrditi nazor da katolička vjera zaslužuje jednak postupak kao i srpska pravoslavna u pogledu dostojanstva, slobode i materijalnog položaja svih svećenika. Naglasio je da neće dopustiti da Sveta Stolica djeluje mimo države u pogledu imenovanja biskupa, te da bi država trebala zadržati pravo da daje suglasnost na imenovanja vjeroučitelja.⁷⁴ Mužić ističe da je Aleksandar konkordatom htio pridonijeti rješavanju hrvatskog pitanja, razbiti HSS, ali i vezati Katoličku crkvu uz državu zbog borbe protiv komunizma, pa je stoga upozoravao patrijarha Varnavu na važnost sklapanja konkordata.⁷⁵

Dana 4. 3. 1931. predložen je Vatikanu Nacrt konkordata s Kraljevinom Jugoslavijom. Ali, ni ovoga puta posao nije dovršen, pa je nastupilo zatišje sve do lipnja 1932. kada je Simić došao u Beograd da okupi stručnjake koji bi pomogli u pregovorima sa Svetom Stolicom. No, u drugoj polovici 1932. zaoštrio se sukob Jugoslavije i Katoličke crkve zbog sokolskog pokreta, svetosavskih proslava u školama i prijedloga o izgonu isusovaca. Simić je u Rimu čekao da mu vlada pošalje tražene stručnjake, ali ga je Eugenio Pacelli obavijestio da je za vođenje pregovora s Vatikanom određen Moscatello, s kojim je kralj detaljno razmotrio sve članke Nacrta konkordata.

U jesen 1932. ministar vanjskih poslova u vladi Milana Srškića Bogoljub Jevtić nastavio je raditi na Nacrtu konkordata uz pomoć stručnjaka, a po naredbi kralja koji je to pitanje htio što prije regulirati zbog vanjske politike i odnosa s Italijom. Jevtić je od Moscatella saznao glavne težnje Vatikana i granice do kojih je Sveta Stolica bila spremna popuštati.

No, na planiranju konkordatu se dugo vremena opet ništa nije uradilo. Tek je 1934. Nikola Uzunović dobio Jevtićev Nacrt, pa je obavijestio kralja da Nacrt treba predati ministru pravde Boži Maksimoviću.⁷⁶ No, Maksimović je bio nezadovoljan, posebno odredbama o vjerskoj nastavi i vjerskim školama, pa je održan sastanak Uzunovića sa Jevtićem i Maksimovićem. Nakon toga Uzunović je savjetovao kralja da Nacrt traži neke promjene i dopune, pa ga je najbolje privremeno odgoditi.⁷⁷ U prosincu 1934. Uzunovićeve je vlada dala ostavku, a do tog se trenutka također ništa konkretno nije učinilo u pitanju konkordata.

e) *Pregovori vlade Bogoljuba Jevtića s Vatikanom*

Krajem 1934. na položaj predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova dolazi Bogoljub Jevtić, a kontakti s Vatikanom se ponovno intenziviraju u proljeće 1935. jer je što skorije potpisivanje konkordata odgovaralo Jevtićevoj politici približavanja Italiji. Moscatello je nekoliko puta dolazio u Beograd gdje je

⁷⁴ Isto, 72.

⁷⁵ Isto, 72.

⁷⁶ Isto, 74.

⁷⁷ Isto, 74.

iznosio prijedloge Svete Stolice i vraćao se u Rim s protuprijedlozima beogradske vlade. Teškoće su se uglavnom očitovale u pitanju glagoljice, vjerske nastave u školama i razgraničenja područja biskupija. Moscatello nije mogao dobiti od pape pristanak za dozvolu glagoljanja u čitavoj Jugoslaviji, ali je papa naposljetku popustio pa je ta odredba unesena u tekst konkordata. Jevtić je već u veljači 1935. izjavio da je voljan osobno doći u Rim i potpisati konkordat, a u travnju je Sveta Stolica poručila da je i ona spremna pristupiti sklapanju konkordata.⁷⁸ Početkom travnja Stepinac je uputio Jevtiću pismo u kojem ističe da državna vlast, izgleda, “kani pošto poto onemogućiti Crkvi svaki i najmanji upliv na odgoj omladine i ljudstva uopće tako, da se izvan crkvene zgrade ne može ni maknuti”, a “kundačenja, zatvori, globe i svećenika i vjernika na dnevnom su redu i nije ih moguće sve izbrojiti”.⁷⁹

U svibnju 1935. održani su izbori za Narodnu skupštinu, a Jevtić je računao da će u izbornoj borbi, koju je vodio diktatorskim metodama, privući katolike i oslabiti HSS. Bauer i Stepinac, slijedeći primjer Pija XI., bili su snažno protivni sudjelovanju svećenstva u politici. Bauer je još u veljači te godine razaslao okružnicu svećenstvu zabranjujući izrijeком svakom aktivnom članu klera da prihvati kandidaturu bilo koje političke stranke.⁸⁰ Istu je zabranu Bauer ponovno izrekao početkom svibnja. Jevtić je pobijedio zahvaljujući prijeverama i zastrašivanjima, pa je Bauer, potaknut brojnim izvještajima o progonima Hrvata, osobno, u pratnji dr. Dionizija Njaradija, grkokatoličkog vladike iz Križevaca, otišao u Beograd.⁸¹ Nadbiskup je 25. svibnja posjetio kneza Pavla i pročitao mu i predao memorandum, kojim je prvi put više predstavnika katoličkog episkopata oštro istupilo u obranu hrvatskih narodnih prava: “Nipošto se ne želim miješati u kakovu politiku, a najmanje u kakove stranačke borbe, nego promatram ove patnje kao nadbiskup, koji je dužan starati se za duhovno dobro svojega hrvatskog naroda.”⁸² Regent mu je odgovorio da zna da su pritužbe opravdane, ali je nemoćan da protiv brutalnosti išta poduzme.⁸³ Viktor Novak pak zaključuje da se Jevtić “prevario, jer su klerikalci ili apstinirali ili su glasali za opoziciju... Dakle koncesija kojom je predsjednik vlade mislio privući episkopat, bila je uzaludan pokušaj da se stiša klerikalno neraspoloženje.”, za koje opravdanje nalazi u promišljanju da su “i episkopatu kao i čitavom klerikalizmu bili pred očima izrazito politički ciljevi, a nikako vjerski niti prijateljski odnosi između Jugoslavije i Vatikana.”⁸⁴

⁷⁸ Isto, 76.

⁷⁹ Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, vlast. nakl., Zagreb 2007, 77.

⁸⁰ ALEXANDER, 29.

⁸¹ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb 1992, 548.

⁸² Isto, 548-554.

⁸³ ALEXANDER, 29.

⁸⁴ Viktor NOVAK, *Magnum Crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948, 431.

U hrvatskoj Katoličkoj crkvi sve su se više izražavale rezerve prema potpisivanju konkordata, pa je Sveta Stolica stvarno pregovarala s beogradskom vladom nezavisno od mišljenja katoličkog episkopata u zemlji. Većina katoličkih biskupa vjerovala je da se konkordat nikad neće ratificirati. Priopćili su svoje sumnje Piju XI., ali su ga samo uspjeli naljutiti.⁸⁵ Navodno je nadbiskup Bauer osobno intervenirao kod pape da ne potpiše taj konkordat.⁸⁶

U redovima hrvatske Katoličke crkve su postojala i shvaćanja, koja su isključivala svaku mogućnost pregovaranja s Beogradom. To je stajalište detaljno razradio Aleksandar Gahs, profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu i jedan od kandidata za zagrebačkog nadbiskupa nakon Bauerove smrti. Gahs je pripremio pismene materijale u kojima je istaknuo da državni organi rade samovoljno i krše zakon, pa nema jamstva da bi se konkordat povoljan za Katoličku crkvu uopće izvršavao. Gahs je podsjetio na to da je kralj Aleksandar riješio pitanje svih konfesija, osim katoličke, te je nabrojio primjere netolerantnog odnosa državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi.⁸⁷ Te je materijale Gahs predao bečkom kardinalu Innitzeru, zamolivši ga da se zauzme u Rimu. Stepinac se slagao sa Gahsovim mišljenjem da je bolje ne sklapati konkordat ukoliko Beograd ne prihvati sve zahtjeve Svete Stolice. Svoje je mišljenje priopćio i Bogoljubu Jevtiću prije nego što ga je zamijenio Milan Stojadinović.⁸⁸

Usprkos protivljenju hrvatske Crkve, Jevtićeva vlada i Vatikan su dogovorili potpisivanje konkordata za srpanj 1935., a u Rim je trebao otputovati Dragutin Kojić, ministar pravde. No, Jevtićeva vlada pada 20. lipnja, a četiri dana kasnije Milan Stojadinović sastavlja novu vladu.

Potpisivanje konkordata između Vatikana i Jugoslavije

Jedina promjena u pitanju konkordata koju je izazvala smjena vlade bio je datum. Potpisivanje je bilo predviđeno za 15. srpnja, ali je novi ministar pravde dr. Ljudevit Auer zatražio odgodu zbog nepoznavanja predmeta. Stoga je sklapanje konkordata zakazano za 25. srpnja. Stojadinović je namjeravao raspisati izbore u jesen 1935., pa mu je konkordat trebao poslužiti kao sredstvo za smirivanje napetosti u zemlji i pridobivanje hrvatskih narodnih masa. Strani novinari izvještavali su iz Beograda da će Stojadinovićeva vlada biti prije svega vlada stišavanja, čiji će prvi zadatak biti priprema zbližavanja Zagreba i Beograda u cilju konačnog rješavanja hrvatskog pitanja.⁸⁹

⁸⁵ ALEXANDER, 32.

⁸⁶ MUŽIĆ, 77.

⁸⁷ Isto, 77.

⁸⁸ ALEXANDER, 32.

⁸⁹ *Jutarnji list*, 24/8408, 2.

Početak srpnja Stojadinovićeve je vlada održala prvu sjednicu o konkordatu, a referat je podnio Auer. Na drugoj sjednici 6. srpnja prijedlog konkordata je prihvaćen. Auer je dobio ovlaštenje od ministarskog savjeta, pa je izjavio novinarima da planira otputovati u Rim da potpiše konkordat Vatikana i Jugoslavije, te da će prije puta dati opširnu izjavu o sadržaju konkordata.⁹⁰ Tekst konkordata bio je ustvari gotov već prije atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada 1934., a poslije su učinjene samo neke manje jezične i stilističke promjene. U "Politici" je objavljena vijest da je detaljan sadržaj konkordata poznat samo Vatikanu i vladi, ali i to da se očekuje da će na dan potpisivanja sadržaj biti objavljen istovremeno u Rimu i u Beogradu.⁹¹ "Politika" u broju od 25. srpnja 1935. najavljuje na naslovnoj strani potpisivanje novog konkordata sa Svetom Stolicom, te daje opširan i detaljan pregled dotadašnjih konkordata i analizu odnosa Katoličke crkve i jugoslavenske države.⁹²

Na dan svečanog potpisivanja konkordata u Rimu 25. srpnja 1935. državni tajnik kardinal Eugenio Pacelli istaknuo je da je konkordat djelo, koje kao temelj ima uzajamno poštovanje i priznanje, koje čine dvije suverene vlasti - crkvena i građanska - jedna drugoj, te je odao priznanje kralju Aleksandru i njegovim zalaganjima za konkordat.⁹³ Potpisivanju su također nazočili monsignor Piccarde, nadbiskup od Nikeje i monsignor Barbeta, koji je u vatikanskom servisu za vanjske poslove vodio jugoslavenski odsjek, te Jevrem Simić, jugoslavenski poslanik u Vatikanu i njegov savjetnik monsignor Moscatelli.⁹⁴ Papa se na francuskom jeziku, na kojem je bio sastavljen i konkordat, obratio delegaciji i novinarima, te je blagoslovio Jugoslaviju, kralja Petra, vladu i narod. Nakon potpisivanja Konkordata izdano je kratko službeno priopćenje za tisak o sadržaju Konkordata.⁹⁵

"Jutarnji list" u broju od 26. srpnja izvještava da je potpisivanjem konkordata konačno riješeno razgraničenje pojedinih biskupija, da je zabranjeno učlanjivanje klera u političke stranke i da je pravno uređena upotreba slavenskog jezika u crkvi te zaključuje da se "ovim konkordatom zapravo završava preko tisućljetna borba Hrvata za pravo upotrebljavanja narodnog jezika u crkvi".⁹⁶

Nakon potpisa konkordata dr. Auer je, na povratku iz Rima, stigao u Bohinj, gdje je primljen u audijenciju kod kneza Pavla, kojemu je podnio referat o potpisivanju konkordata.⁹⁷ Nakon dolaska u Beograd Auer je odbio dati

⁹⁰ *Jutarnji list*, 24/8421, 1.

⁹¹ *Politika*, 32/9756, 2.

⁹² *Politika*, 32/9761, 1.

⁹³ *Politika*, 32/9763, 2.

⁹⁴ *Jutarnji list*, 24/8437, 1.

⁹⁵ *Politika*, 32/9761, 1. NOVAK, 433-434.

⁹⁶ *Jutarnji list*, 24/8438, 2-3.

⁹⁷ *Jutarnji list*, 24/8444, 1.

izjavu za tisak dok ne razgovara s predsjednikom vlade. "Jutarnji list" u broju od 2. kolovoza 1935. izvještava da će Narodna skupština ratificirati konkordat polovicom rujna, jer se takav čin mora izvršiti u roku od 5 ili 6 tjedana.⁹⁸

Reakcije u Hrvatskoj bile su izrazito negativne. U katoličkom se tisku isticalo da ne treba imati iluzija da se konkordatom sve rješava i da konkordat nije potreban ako se njime samo "de iure" proglašava ono što je do tada "de facto" postojalo.⁹⁹ Na dan potpisa konkordata neki su listovi prenijeli izjavu Vlatka Mačeka, koju je dao za katolički tjednik "Nedjelja", a u kojoj je Maček istaknuo da će doći vrijeme kada će Hrvati moći uređivati svoje prilike kako žele, te da će se tada urediti i odnos sa Crkvom tako da ona bude zadovoljna.¹⁰⁰ HSS nije priznao konkordat, a Maček je odao priznanje ulozi Katoličke crkve u hrvatskom narodu te se izjasnio protiv uplitanja svećenstva u stranačke borbe.

Planovi beogradskog režima, koji su trebali izazvati rascjep hrvatskog pokreta, doživjeli su neuspjeh jer je upravo u ovom periodu uspostavljena potpuna suradnja između vodstva hrvatske Katoličke crkve i Hrvatske seljačke stranke.

Problem ratifikacije konkordata

Člankom 38. Konkordata bilo je ugovoreno da će se sporazum ratificirati što je prije moguće. Konkordat je trebala potvrditi Narodna skupština i Senat Kraljevine Jugoslavije, a potom i kraljevi namjesnici. Stojadinović je ratifikaciju predvidio za rujna kada se Narodna skupština sastane nakon ljetnog odmora, pa je to preko Auera poručio i papi. U tisku se pojavila vijest da će konkordat biti objavljen već u kolovozu¹⁰¹, ali je nakon dva tjedna Auer izjavio za "Politiku" da će tekst sporazuma biti objavljen nakon što bude ratificiran od Narodne skupštine u rujnu.¹⁰² U povodu osnivanja Jugoslavenske radikalne zajednice Auer je podnio ostavku smatrajući da kao ministar pravde ne može odobriti osnivanje stranke, koja se po njegovom mišljenju stvara na plemenskom ili vjerskom temelju. Ostavka je prihvaćena 24. kolovoza¹⁰³, a za novog ministra pravde postavljen je Milan Miškulin.

U rujnu 1935. Stojadinović uopće nije iznio konkordat na ratifikaciju, pa ga je Auer kasnije optužio kao glavnog krivca za konkordatsku borbu. Auer je, naime, tvrdio da je iz razgovora sa zastupnicima osjetio da bi konkordat u Skupštini bio s odobrenjem primljen, da je bio iznesen na ratifikaciju u rujnu 1935., i da bi

⁹⁸ *Jutarnji list*, 24/8445, 2.

⁹⁹ MUŽIĆ, 80.

¹⁰⁰ Isto, 81.

¹⁰¹ *Jutarnji list*, 24/8447, 1.

¹⁰² *Politika*, 32/9786, 3.

¹⁰³ *Jutarnji list*, 24/8462, 1.

samo nekoliko govornika ustalo protiv njega.¹⁰⁴ Međutim, Stojadinović je pitanje konkordata vezivao uz svoje dalekosežne političke planove. Njime je nastojao pridobiti katolički kler i hrvatski katolički puk, čvršće ih vezati uz državnu zajednicu i tako riješiti hrvatsko pitanje. Osim toga, Stojadinović je težio uspostavljenju dobrih odnosa s Vatikanom i Italijom, te je smatrao da bi to moglo blokirati rješavanje hrvatskog pitanja u međunarodnim okvirima. Planove mu je poremetila Srpska pravoslavna crkva, koja se dugo i ogorčeno suprotstavljala potpisivanju ikakva sporazuma sa Svetom Stolicom. Prema mišljenju Jovana Stefanovića, Arhijerejski sabor SPC energično je istupio protiv konkordata zato što je on davao Katoličkoj crkvi prava i privilegije koje ostale vjeroispovijesti nisu imale, a to se protivilo ustavnom načelu o jednakosti svih vjera.¹⁰⁵ Perić pak tvrdi da je SPC bila protiv rješavanja do konkordata neriješenih pitanja između države i Katoličke crkve zato jer je htjela da Katolička crkva djeluje u otežanim i pravno nereguliranim uvjetima, u kojima bi njena djelatnost bila manje djelotvorna.¹⁰⁶

Kada je Stojadinović shvatio da bi konkordatom mogao izazvati protiv sebe i svoje politike srpske pravoslavne vjernike, dakle većinu biračkog tijela, odlučio je odgoditi ratifikaciju dok se o tom pitanju ne usuglasi sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Nakon svjetskog rata Stojadinović je u svojoj knjizi "Ni rat ni pakt" objavio da je Varnava bio upoznat s tekstom konkordata prije njegova potpisivanja i da u početku uopće nije reagirao protiv Nacrta jer je bio svjestan da je zakonodavac već riješio stanje svih drugih Crkava u državi.¹⁰⁷ Naime, sam je Auer smatrao da u vezi s konkordatom treba čuti i eventualne želje patrijarha Varnave kao poglavara SPC. Varnava ga je primio vrlo srdačno i rekao da mu je sadržaj konkordata već poznat, a Auer mu je obećao da će se prije konačnog realiziranja konkordata novelirati Ustav SPC. Auer je inzistirao kod Stojadinovića da se Ustav SPC uistinu i novelizira prije ratifikacije konkordata te tvrdi da je Stojadinović to prihvatio.¹⁰⁸

Mužić smatra da pobude nekih uznemirenih episkopa protiv konkordata nisu nastale zbog toga što u trenutku potpisivanja sporazuma nisu formalnim zakonskim propisima izjednačena zakonodavstva objiju Crkava, nego zato jer su se ti episkopi osjetili povrijeđeni jer SPC, kao državotvorna Crkva, nije bila konzultirana, i zato što je Katolička crkva konkordatom stekla ravnopravan položaj.¹⁰⁹ Jedan od motiva borbe SPC protiv konkordata bio je i strah da će se konkordatom zauvijek onemogućiti stvaranje nacionalne Crkve i spriječiti duhovno sjedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba, pod kojim se podrazumijevalo pretapanje Hrvata i Slovenaca u srpstvo.

¹⁰⁴ MUŽIĆ, 124.

¹⁰⁵ STEFANOVIĆ, 127-128.

¹⁰⁶ PERIĆ, 106.

¹⁰⁷ MUŽIĆ, 127.

¹⁰⁸ Isto, 127.

¹⁰⁹ Isto, 128.

Prvi je protiv konkordata ustao mitropolit crnogorsko-primorski Gavriilo, koji je to pitanje pokrenuo u Arhijerejskom saboru. On je smatrao da je Katolička crkva dobila povlašten položaj u odnosu na ostale vjere.¹¹⁰ Sveti arhijerejski sabor ga je izabrao za predsjednika "Odbora za proučavanje projekta konkordata". Nakon toga, Sabor je kraljevskoj vladi podnio peticiju protiv konkordata pod brojem AS Br. Zap. od 13.VIII/13. IX. 1935., koja je utjecala na odgodu ratifikacije.

Stojadinović se uopće nije zabrinuo zbog odgode jer je, iako je papi obećao ratifikaciju u rujnu, taj čin smatrao "čistom formalnošću".¹¹¹ Vatikan je intervenirao, pa je Stojadinović predložio promjene nekih odredbi konkordata. Sveta je Stolica taj prijedlog odbila i odgovorila da vlada Jugoslavije može odustati od konkordata. Mužić zaključuje da Stojadinović takav luksuz ipak nije mogao priuštiti jer bi vjersko obespravljivanje milijuna katolika u državi bilo početak kraja njegove politike unutrašnje konsolidacije.¹¹²

Pokušavajući dobiti na vremenu radi dogovora sa SPC vlada je privremeno obustavila ratifikaciju. Ovakav razvoj događaja katolici u Kraljevini Jugoslaviji mogli su doživjeti samo kao izraz srpsko-pravoslavnog šovinizma.

Na problematiku konkordata osvrnulo se i britansko poslanstvo u Beogradu u godišnjem izvješću za 1935. riječima: "Nije se dogodilo ništa što bi opravdalo nade u brzo ili lako rešenje hrvatskog pitanja, koje leži u korenu jugoslovenskih unutrašnjih teškoća... Potpisivanje Konkordata oduševljeno je pozdravljeno među katolicima u Hrvatskoj, koji su taj čin smatrali i ličnim uspehom vladajuće ekipe u Beogradu. Pravoslavni crkveni velikodostojnici bili su duboko uznemirani odredbama Konkordata, naročito pravima na versku nastavu, i priznanjem Katoličke akcije, koji će po njihovom mišljenju predstavljati veliku podršku prozelitskim naporima i političkom uticaju rimokatoličke crkve. Njihovo mišljenje delili su i mnogi konzervativniji pravoslavni Srbi, koji na rimsku crkvu gledaju kao na protivnika jugoslovenskog nacionalnog jedinstva, i energično se protive aktivnostima jezuita u Hrvatskoj, koji pod vodstvom monsinjora Stepinca, energičnog mladog koadjutora zagrebačkog nadbiskupa i njegovog imenovanog naslednika, podržavaju dr Mačeka u borbi za federalističko preuređenje države. Zbog prigovora iz pravoslavnih krugova verovatno i nije došlo do ratifikacije Konkordata, tokom godine, usprkos tome što je u vladi bio zastupljen i dr Korošec, vođa slovenačkih klerikalaca."¹¹³

Tijekom zime Varnavu je potajno posjetio Stepinac, koji se na to odlučio nakon mnogo razmišljanja i savjetovanja s nuncijem. Htio je nagovoriti patrijarha

¹¹⁰ Isto, 129.

¹¹¹ Isto, 129.

¹¹² Isto, 129.

¹¹³ Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 3*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb 1990, 75-76.

da zauzme pomirljiviji stav prema pitanju konkordata.¹¹⁴ Prema priopćenju Paola Bertolia, tajnika nuncijature u Beogradu od 1932. do 1938., svi naponi da se SPC privoli na popustljiviji stav prema katolicizmu bili su bezuspješni.¹¹⁵

Zaoštavanje sukoba krajem 1936. i početkom 1937. godine

Svi pokušaji vlade da postigne dogovor sa SPC propali su, pa je u jesen 1936. odlučeno da se ratifikaciji pristupi bez suglasnosti Patrijaršije. Početkom studenog 1936. Kraljevsko je namjesništvo ovlástilo vladu da iznese konkordat pred Narodnu skupštinu. Tada se još više zaoštio sukob države sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Ministarstvo vanjskih poslova dopisom Pov.Br. 27972/1 dne 23. studenog 1936. uputilo je Narodnoj skupštini ukaz Kraljevskog namjesništva od 5. studenog iste godine, kojim se daje ovlaštenje da u smislu članka 65. Ustava Kraljevine Jugoslavije može rješavati prijedlog zakona o konkordatu. Istog dana je Stojadinović na sjednici vlade obavijestio nazočne da je uputio konkordat pred Narodnu skupštinu.¹¹⁶

Sveti arhijerejski sabor sazvan je na izvanredno zasjedanje 11./24. studenog, a nakon toga je za javnost izdano "Saopštenje o radu Svetog arhijerejskog sabora", u kojem se ističe da se u nekim donesenim i projektiranim zakonima Srpska pravoslavna crkva stavlja u podređen položaj u odnosu prema drugim Crkvama. Varnava je u ime Sabora uputio početkom prosinca predstavku Stojadinoviću u kojoj se odlučno prosvjeduje protiv ratifikacije konkordata i traži od vlade da se ozakonjenje ne izvrši.¹¹⁷ Vodstvo SPC tvrdilo je da predloženi konkordat znači protuustavno napuštanje načela državnog suvereniteta, da je u suprotnosti s temeljnim državnim zakonima i da nalaže velike materijalne obveze za državu u korist jedne vjerske organizacije, koja je bogata po sebi i čije je središte izvan države.¹¹⁸ Svim srpskim poslanicima, senatorima i članovima vlade zabranjeno je da glasuju za konkordat, pod prijetnjom uskraćivanja "sveštenodejstva". To je bilo potpuno neustavno jer je čl. 64 Ustava Kraljevine Jugoslavije osiguravao da poslanici i senatori nikome nisu odgovorni za svoje glasovanje. Predstavka završava prijetnjom da SPC neće priznati konkordat, ukoliko on postane zakonom, i da će se protiv njega boriti svim raspoloživim sredstvima.¹¹⁹

Stojadinović je odgovorio da te primjedbe ne može prihvatiti i da će konkordat biti iznesen pred parlament i ozakonjen.¹²⁰ Na sjednici Narodne skupštine

¹¹⁴ Vladimir HORVAT, Nadbiskup Alojzije kardinal Stepinac i totalitarni režimi, *Obnovljeni život*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Vol. 51 (1996), No.1-2, 153.

¹¹⁵ ALEXANDER, 32.

¹¹⁶ MUŽIĆ, 131.

¹¹⁷ Isto, 131.

¹¹⁸ Isto, 132.

¹¹⁹ ALEXANDER, 32-33.

¹²⁰ MUŽIĆ, 132.

21. prosinca 1936. izabran je, a 22. prosinca i konstituiran Odbor za proučavanje konkordata na čelu sa Vojislavom Janjićem.

SPC se još žešće angažirala u radu protiv konkordata. Otvoreno je isticala da je dužna braniti sebe i državu od takvog konkordata. Nepomirljivim su se stajalištem osobito istaknuli episkopi Nikolaj Velimirović i Irinej Đorđević, koji su isticali da konkordat ruši suverenitet države i načelo ravnopravnosti vjera u korist Katoličke crkve.¹²¹ Ta je struja izvršila pritisak na Varnavu. Zanimljivo je spomenuti da je Varnava propovijedao da je komunizam najstrašniji otrov na svijetu i da borba Adolfa Hitlera služi na dobro cijelog čovječanstva, te je svoju ekstremnu nekritičnost pokazao i govorom protiv konkordata uoči nove 1937. godine.¹²²

Početakom 1937. pravoslavni je tisak pokrenuo još oštriju kampanju protiv konkordata i katolicizma uopće. Otvoreno se branila teza da su mnogi današnji rimokatolici nekadašnji pravoslavni Srbi. One rimokatolike koji u etničkom pogledu nisu Srbi ograničilo se na područje zapadno od linije Senj-Ogulin-Glina-Sunja-Virovitica.¹²³ Pisanju protiv konkordata pridružio se i srpski emigrantski tisak, a borba se uskoro prenijela i među šire slojeve. Razne crkvene pravoslavne općine i svećenička društva počeli su donositi prosvjedne rezolucije protiv konkordata, u kojima se uglavnom ponavlja da konkordat ruši ustavno načelo ravnopravnosti svih priznatih vjera i okrnjuje suverenitet države. Organizirani su prosvjedni zborovi, a država je konačno morala intervenirati zapljenom nekih pisanih radova protiv konkordata.

Katolička je crkva pažljivo pratila akcije SPC. Za Božić 1936. Stepinac je za "Jutarnji list" izjavio da Crkva ima pravo na sredstva potrebna za postignuće svojih ciljeva neovisno od države i da teoretski nije apsolutno potrebno da Crkva sklapa konkordat, ali je naglasio da se Crkva nikada neće odreći svojih temeljnih prava.¹²⁴ Bauer je potkraj 1936., prigodom novogodišnjeg čestitanja kleru, izjavio da žali što se srpsko pravoslavno svećenstvo toliko protivi konkordatu jer bi njihov stav mogao samo izazvati vjersku borbu koju katolici nikako ne žele.¹²⁵ Kad se 8. siječnja sastala Biskupska konferencija, kojoj je prisustvovao monsignor Pellengrini, biskupi su odlučili da ne odgovaraju SPC; konkordat je napisan, rekli su, i oni će mirno čekati njegovu ratifikaciju.¹²⁶

Kampanji SPC pridružila se i srpska opozicija koja je u problematici oko konkordata ugledala priliku da diskreditira vladu i posebno Stojadinovića, te

¹²¹ Isto, 133.

¹²² Isto, 134.

¹²³ Isto, 135.

¹²⁴ Isto, 134.

¹²⁵ Isto, 135.

¹²⁶ ALEXANDER, 32.

izazove njegov pad. Središnji odbor Narodne odbrane uputio je pod Pov.br. 6/1937 dne 3. veljače 1937. peticiju predsjedniku Narodne skupštine, predsjedniku Senata i predsjedniku vlade, potpisanu od glavnog tajnika i predsjednika Narodne odbrane Ilije Trifunovića, u kojoj se predlaže odbacivanje konkordata i donošenje međuvjerskog zakona na način da se posebni vjerski odnosi naknadno reguliraju u skladu s tim zakonom.¹²⁷ U rezoluciji, donesenoj na sjednici Glavnog odbora Jugoslavenske nacionalne stranke od 25. i 26. veljače 1937. u Beogradu, također se napada vlada Milana Stojadinovića i optužuje da su zbog njene politike zemlji zaprijetili vjerski sukobi. Iako je episkop Gavriilo prvi ustao protiv konkordata, ipak je bio protiv toga da se sukob zaoštava do maksimuma i da Crkva postane sredstvo za osobna i politička razračunavanja.¹²⁸

Stojadinović nije mogao očekivati niti potporu iz Hrvatske. Maček se uopće nije htio miješati u sukobe, a Samostalna Demokratska Stranka je rezolucijom od 25. siječnja 1937. osudila raspirivanje vjerske mržnje. Stojadinović ipak nije popuštao pritiscima, nego je pokušao vršiti utjecaj u samoj Patrijaršiji preko svojih pristaša u smislu prihvaćanja konkordata. Predsjedništvo vlade (Politički odjel) je aktom Pov.br. 158 od 29. travnja 1937. dostavilo područnim organima dopis, u kojem se ističe potreba da se utječe na svećenstvo i narod u sprječavanju širenja vjerske nesnošljivosti.¹²⁹ No, kako se zaoštavao odnos SPC i vlade sve je žešće bilo obračunavanje Stojadinovića s Varnavom, pa je naposljetku Stojadinović počeo klevetati patrijarha da ima neku ljubavnicu Ruskinju.¹³⁰

Borba protiv konkordata bila je sve manje vjersko, a sve više političko pitanje, pa je Sveti arhijerejski sabor donio u svibnju 1937. rezoluciju kojom su se osudili politički obračuni proizašli iz problematike konkordata. Tako se SPC, na poticaj episkopa Gavriila, ogradila od stranačkih sukoba.

Stojadinović je pokušao uvjeriti episkope da je konkordat potreban radi vanjskopolitičkih, religioznih i unutrašnjopolitičkih razloga. Predložio je SPC da se i njoj zakonom osiguraju sva prava i prednosti na temelju načela ravnopravnosti, ali je i to ostalo bez pozitivnog odgovora.¹³¹ Varnava se toliko žestoko protivio konkordatu da je mogućnost sporazumijevanja s Vladom bila izuzetno mala. Sveti arhijerejski sabor je odlukom od 1./14. srpnja 1937. ASBr. Zap. 18 ovlastio Sveti arhijerejski sinod da u smislu memoranduma iz prosinca 1936., a na temelju člana 102, 129, 208 i 211 Ustava SPC, izradi i eparhijskim arhijerejima dostavi generalnu uputu u cilju jedinstvenog postupanja u pogledu kazni iz članka 210. Ustava SPC prema svima koji budu na

¹²⁷ MUŽIĆ, 137.

¹²⁸ Isto, 138.

¹²⁹ Isto, 139.

¹³⁰ Isto, 139.

¹³¹ Isto, 140.

bilo koji način pridonosili da se konkordat ozakoni i primijeni u Jugoslaviji. Protiv svakog se narodnog zastupnika ili senatora-svećenika, koji bude glasovao za ozakonjenje konkordata, trebalo pokrenuti redovni postupak pred sudskim organima SPC.¹³²

Zbog teške bolesti patrijarha Varnave i nemogućnosti njegovog sudjelovanja u radu Sabora i Sinoda odlučeno je da se bez posebnog ovlaštenja patrijarha ni u Saboru ni u Sinodu ne donose važne odluke niti mijenjaju postojeće.

Burni događaji u srpnju 1937. najbolje će posvjedočiti koliko je Srpska pravoslavna crkva bila spremna daleko ići u borbi protiv konkordata i katolicizma.

Krvava litija

U ljeto 1937. započele su pripreme da se ratifikacija konkordata konačno stavi na dnevni red na zasjedanju Narodne skupštine. Na sjednici skupštinskog Odbora za konkordat 8. srpnja, koju je otvorio predsjednik Janjić u nazočnosti predsjednika Senata Želimira Mažuranića, predsjednika Narodne skupštine Stevana Čirića, članova Odbora za proučavanje konkordata, narodnih zastupnika i senatora, govorio je o konkordatu Milan Stojadinović. Naglasio je da se tim konkordatom SPC ne želi staviti u podređen položaj, te je istaknuo da su napomene protiv konkordata neopravdane. Naveo je da će se u tekst zakona, kojim se prima konkordat, dodati jedan član, kojim se SPC i ostalim priznatim vjerama još jednom garantira potpuna jednakost i ravnopravnost.¹³³ Stojadinović je upozorio nazočne da bi odbijanje konkordata poslužilo hrvatskim separatistima kao povod za angažiraniju agitaciju o podjarmljenosti Hrvata.¹³⁴

Nakon toga se prešlo na raspravu u kojoj je odgovore na prigovore davao Stojadinović. Nakon sjednice izdano je priopćenje u kojem se navodi da je većinom glasova odbačen prijedlog Milana Banića da se raspravljanje o konkordatu odgodi dok se ne popravi zdravstveno stanje patrijarha Varnave.¹³⁵

Predsjedništvo Kluba narodnih zastupnika JNS izdalo je 14. srpnja priopćenje, u kojem se tvrdilo da predloženi konkordat svojim glavnim odredbama teško pogađa vrlo krupne nacionalne i državne interese i zato klub ne može glasovati za takav sporazum.¹³⁶

¹³² Isto, 141.

¹³³ Isto, 143.

¹³⁴ *Politika*, 34/10459, 1-2. MUŽIĆ, 143. Stojadinović je pred Odborom za konkordat postavio retoričko pitanje "kako li bi tek strahovito oružje dali u ruke hrvatskim separatistima koji žive u inozemstvu da objave cijelom svijetu: 'Narodna Skupština je odbila Konkordat!' jer se on tiče katolika a većina katolika su Hrvati i zato što smo Hrvati zato nema Konkordata", a zatim nastavio: "Prema tome za nas reći će oni: 'Nema pravde u Jugoslaviji!' O kako bi to bilo divno sredstvo za separatističku agitaciju". GABELICA, 82.

¹³⁵ MUŽIĆ, 144.

¹³⁶ Isto, 144.

Istog je dana u Odboru za proučavanje konkordata 11 nazočnih glasovalo za, a 10 protiv prijedloga konkordata.¹³⁷ Narednog dana prešlo se na konačno glasovanje u kojemu se 12 članova izjasnilo za, a 9 protiv konkordata.¹³⁸ Stoga je Odbor uputio dopis Narodnoj skupštini, u kojem se ističe da je predloženi zakonski nacrt o konkordatu prihvaćen u cijelosti, a Skupština je zamoljena da ga usvoji. Članovi Odbora, koji su glasovali protiv, poslali su Narodnoj skupštini posebno izvješće, u kojem su zahtijevali odgodu o odluci o prijedlogu zakona o konkordatu jer po njihovom mišljenju takav konkordat nosi u sebi klice vjerskih sukoba.¹³⁹

Stojadinović i ministar pravde Subotić uputili su već 9. srpnja pred Narodnu skupštinu dopis u vezi sa svojim pismom od 23. studenog 1936., u kojemu su predložili u ime vlade amandman na nacrt zakona o konkordatu kao članak 2, dok bi dotada predloženi član 2 postao članak 3. Po ovom članku ovlašćuje se vlada da na određene prijedloge može putem uredbe sa zakonskom snagom dati i drugim zakonom priznatim vjerama prava, koja su dana konkordatom Rimokatoličkoj crkvi, a u granicama učenja, tradicije i stvarnih potreba dotičnih vjera.

Međutim, vlada nikakvim dopunama nije uspijevala umiriti SPC, a političku je situaciju pogoršala bolest patrijarha Varnave. Naime, teško stanje poglavara SPC također se iskorištavalo u političke svrhe, pa su se počele širiti priče da je Varnava otrovan. Objavljivani su tekstovi u kojima se isticalo da je Varnava “velikan srpstva i Srpske pravoslavne crkve, odlučni borac protiv jezuitskog konkordata i mračnih sila.”¹⁴⁰

Debata o konkordatu započela je 19. srpnja 1937. u donjem domu parlamenta, a bila je bučna i žestoka. Mile Miškulin, izvjestitelj odborske većine, pročitao je izvještaj. Nakon njega govorio je kao izvjestitelj manjine Vasa Jovanović, a ekspeze o konkordatu održao je ministar pravde dr. Niko Subotić.¹⁴¹ Dr. Vojislav Janjić, bivši ministar vjera i predsjednik skupštinskog Odbora za konkordat, napao je Katoličku crkvu i napose unijate prilično neodmjeranim izrazima, te je pozvao sve pravoslavce u borbu protiv unijatizma. Međutim, na tijek skupštinskog raspravljanja pokušale su utjecati SPC i opozicija uz pomoć beogradskih uličnih masa.

Kancelarija arhijerejskog namjesnika za grad Beograd objavila je da se 19. srpnja priređuje “molepstvije i litija” za ozdravljenje patrijarha Varnave, čije se stanje pogoršalo. Zbor je zakazan za 17 sati u pravoslavnoj sabornoj crkvi. Na temelju obavijesti da će litija biti pretvorena u političku demonstraciju

¹³⁷ *Politika*, 34/10465, 6. MUŽIĆ, 144.

¹³⁸ *Politika*, 34/10466, 4. MUŽIĆ, 144.

¹³⁹ Isto, 144.

¹⁴⁰ Isto, 146.

¹⁴¹ *Politika*, 34/10470, 1-2.

upravnik Beograda smjesta je zabranio sve javne demonstracije do 1. kolovoza. Vlada je dobila obećanje od mitropolita Dositeja da se neće održavati nikakve litije nego samo molepstvija u sabornoj crkvi. Na sjednici Svetog sinoda također je odlučeno da se litija neće održati.

U sabornoj se crkvi okupilo više od tisuću ljudi, a svećenici su se ipak pojavili u svečanoj litijskoj odjeći te je izrečena je molepstvija za patrijarha, a kad je stigao Janjić iz gomile se počelo vikati “Živeo Janjić” i “Dole konkordat”.¹⁴² Narod je krenuo prema crkvenim vratima, formirala se litija, a na čelo su joj stali episkopi Simeon i Platon. Njima se pridružilo nekoliko stotina komunističkih aktivista pod vodstvom Milovana Đilasa, tada mladog studentskog agitatora. Izbili su obračuni sa žandarima, u kojima su sudjelovali i neki svećenici. Episkop Simeon je lakše ozlijeđen u glavu, ali se gradom proćulo da je ubijen.¹⁴³

Dositej je 19. srpnja poslao knezu Pavlu u Kranj brzojav, u kojem javlja da je litija zabranjena i da Srbi u tome vide nečuveno nasilje i bezakonje. Istog dana uvečer mu je poslao i drugi brzojav o navodnoj divljačkoj intervenciji žandamerije.¹⁴⁴

Episkop Nikolaj je brzojavom upozorio Stojadinovića da je narod na granici pobune, te da mora konkordat skinuti s dnevnog reda i tako sačuvati svoju vlast, a u protivnom će biti proklet. Brzojav je Nikolaj poslao i generalu Ljubomiru Mariću, od kojeg je doslovno zatražio vojnu intervenciju istaknuvši da “u ovom najkritičnijem času narod uzbuđeno gleda u Vas i vojsku”.¹⁴⁵

Srpsku su crkvu podržali svi opozicijski elementi. 21. srpnja 1937. održana je skupština nacionalnih i kulturnih srpskih društava, na kojoj je osuđeno onemogućivanje održanja litije i izglasana je prosvjedna rezolucija u kojoj se ističe da se protuzakonitim i divljačkim postupcima organa državnosti ruše temelji države, te se traži kažnjavanje krivaca i vraćanje vjerskih i građanskih sloboda. Zatražena je ostavka Stojadinovićeve vlade, a dijelili su se i leci u kojima se upozoravalo na to da će kroz 50 godina nestati Srba i pravoslavlja ukoliko konkordat bude ozakonjen.¹⁴⁶

Neki od vođa opozicije, među kojima i Ljuba Davidović (Demokratska stranka), Aca Stanojević (Radikalna stranka) i Jovan Jovanović (Zemljoradnička stranka), bili su od početka načelno protiv konkordata, ali se nisu htjeli spustiti na razinu uličnih velikosrpskih elemenata. Smatrali su da odnos između države i Katoličke crkve treba regulirati, ali konkordatom koji ne bi dirao u načelo prvenstva državne vlasti ni u načelo ravnopravnosti priznatih vjera.

¹⁴² ALEXANDER, 33.

¹⁴³ MUŽIĆ, 151.

¹⁴⁴ Isto, 152.

¹⁴⁵ Isto, 153.

¹⁴⁶ Isto, 154.

Vodstvo opozicijskih stranaka razmišljalo je o mogućnosti osnivanja vlade u koju bi ušli vođe svih stranaka koje imaju podlogu u narodu.¹⁴⁷

Dimitrije Ljotić, predsjednik organizacije Jugoslavenski narodni pokret zbor, pozvao je Srbe da likvidiraju vladajući režim i čuvaju Jugoslaviju.¹⁴⁸ Komunisti su iskorištavali protukonkordatsku akciju za borbu protiv vlade, ali nisu uspostavili službenu suradnju sa SPC. Hrvatski komunisti smatrali su da je bilo nepotrebno miješanje srpskih komunista u vjerske sukobe, pogotovo zato što je Pravoslavna crkva imala povlastice veće od drugih Crkava. Protiv konkordata se izjasnio i Adam Pribičević, koji je tvrdio da konkordat nije dobar ni za pravoslavne ni za katolike, ali je ipak pozvao borce protiv konkordata da ustanu protiv onih koji su konkordat sklopili, a ne protiv svih katolika.¹⁴⁹ Ustaški pokret je konkordat vidio kao perfidno sredstvo beogradске vlade da izvuče što više koristi u međunarodnom i unutrašnjem pogledu. Maček je javno iskazao svoju nezainteresiranost za dotičnu problematiku, jer je smatrao da se radi o sporazumu koji je, kao i mnogi drugi zakoni, donesen bez sudjelovanja hrvatskog naroda.¹⁵⁰ Stav HSS je bio da je konkordat trebao podići prestiž diktatorske vlade u inozemstvu, a posebno se upozoravalo na činjenicu da su na konkordatu od početka surađivali oni koji su kasnije poveli najžučljiviju antikonkordatsku borbu, odnosno pristaše Jugoslavenske nacionalne stranke.¹⁵¹

Stojadinović je još početkom srpnja poslao svog osobnog predstavnika dr. Milana Vomačka u posjet Alojziju Stepincu. Vomačka ga je upitao da li bi po njegovom mišljenju potpisivanje konkordata riješilo hrvatsko pitanje i rekao mu da je Stojadinović spreman izvršiti pritisak na Varnavu i to prijetnjom da će izazvati skandal zbog njegovih odnosa sa ženama. Stepinac mu je dogovorio da katolici ne bi bili sretni ukoliko se ratifikacija postigne takvim sumnjivim sredstvima.¹⁵² Prilikom njihovog drugog susreta Stepinac je Vomački dao do znanja da mu je draži Stojadinović kao alternativa vladi Jevtića, koji se snažno opirao konkordatu i nije ga htio predložiti Senatu.

U protukonkordatskoj borbi nije se štedjela ni osoba kneza Pavla, koji je bio u velikoj mjeri prožet tradicijama zapadnoeuropske kulture i svoj duh nikada nije dao zarobiti ograničenošću uskog pravoslavnog gledanja. Njegov odnos s Varnavom bio je korektan. Pavle je bio uvjeren da bi se konkordatom donekle riješilo hrvatsko pitanje i pridobio Vatikan, ali je smatrao da je to problem kojim se treba baviti vlada, a ne on. U srpnju 1937. Sveti arhijerejski sabor zatražio je od kneza Pavla da konkordat definitivno skine s dnevnog

¹⁴⁷ Isto, 154.

¹⁴⁸ Isto, 155.

¹⁴⁹ Isto, 158.

¹⁵⁰ NOVAK, 447.

¹⁵¹ MUŽIĆ, 159-160.

¹⁵² ALEXANDER, 33-34.

reda i odmah ukloni Stojadinovićevu vladu. Knez je pristao na povlačenje konkordata, ali u pogledu zahtjeva za svrgavanjem vlade nije mogao popustiti jer je to shvaćao kao kapitulaciju državne vlast pred Crkvom.¹⁵³

Zasjedanje Narodne skupštine i povlačenje konkordata

U namjerno pregrijanoj atmosferi nastavila se debata u Narodnoj skupštini. Namjesnici su, pod pritiskom katoličkog javnog mišljenja u državi, ali i pred poticajima iz Vatikana, izdali ukaz kojim se sugeriralo da se priđe ratifikaciji konkordata. Narodni poslanik Mirko Komnenović održao je 21. srpnja govor u kojemu je istaknuo da se konkordat tiče svih državljana jer se “sklapa u ime države, a ne u ime jednog dijela” te zaključuje da je konkordat sklopljen 1935. “fatalan za spokojstvo i dostojanstvo naše zemlje”.¹⁵⁴ Dana 22. srpnja govorio je u Skupštini i bivši ministar pravde Ljudevit Auer, koji je izjavio da on ne bježi od svoje odgovornosti, ali se čudi što drugi izbjegavaju priznati svoj udio u tako važnom aktu. Podsjetio je i na to da vlada nije ratificirala konkordat u roku na koji se obvezala.¹⁵⁵

Stojadinovićevoj je vladi uspjelo da 23. srpnja 1937. konkordat bude konačno ratificiran u Narodnoj skupštini i to sa 167 glasova za i 129 protiv. Iste je večeri umro patrijarh Varnava, pa su se ponovno počele širiti glasine da je otrovan i da mu je srce puklo ne izdržavši udar iz Skupštine.¹⁵⁶ Politička se atmosfera još više pogoršala, pa je vlada odlučila, da poslije izglasavanja u Skupštini, ne podnese odmah konkordat Senatu, nego da se pričeka smirivanja situacije. Stojadinović je taj potez opravdao riječima da ne želi pokvariti “vjerski mir u istočnim krajevima naše zemlje”.¹⁵⁷

Po svemu sudeći Stepinac nije gubio nadu u mogućnost preuređenja Kraljevine Jugoslavije. Dana 28. kolovoza 1937. k njemu je došao dr. Mažuranić, predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije, i upitao ga, želi li konkordat po svaku cijenu. Smatrajući Stojadinovića za Hrvate manjim zlom od Jevtića, Stepinac mu je odgovorio: “Ako prijeti pogibelj da padne Stojadinović i opet dođe Jeftić sa svojim režimom, tada je bolje da se pričeka sa ratifikacijom konkordata i da Stojadinović ostane, jer Jeftić ne bio donio konkordata, a udario bi bijesno po Crkvi, dok je Stojadinović ipak ublažio bijes Hrvata” zbog “strahota koje su preživjeli pod Jeftićevim režimom”.¹⁵⁸

¹⁵³ MUŽIĆ, 183-184.

¹⁵⁴ Mirko KOMNENOVIĆ, *Govor Mirka Komnenovića održan u plenumu Narodne skupštine, dana 21. jula 1937. god. prilikom debate o konkordatu zaključenom između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Jugoslavenska štamparija, Dubrovnik 1937, 7.

¹⁵⁵ *Politika*, 34/10473, 1-2.

¹⁵⁶ PERIĆ, 106.

¹⁵⁷ GABELICA, 82.

¹⁵⁸ Isto, 89.

Još u drugoj polovici kolovoza 1937. Stojadinović je bio odlučan da provede konkordat i skrši otpor opozicije i SPC. Smatrao je da je u pitanju konkordata angažiran ugled Kraljevine Jugoslavije i vrijednost njezina potpisa. Zbog Stojadinovićeve odlučnosti vlast je 2. rujna 1937. suspendirala cijeli odbor središnje uprave Narodne odbrane i za komesara je doveden general u mirovini Miloš Mihailović.

No, Stojadinović je ipak naposljetku morao popustiti i to na izričito traženje Kraljevskog namjesništva, koje se odlučilo na takav potez zbog teškog stanja u zemlji koje je podsjećalo na predvečerje revolucije. Zato je Stojadinović 9. listopada 1937. u Beogradu dao za novinstvo slijedeću izjavu: "Pošto je usvojen u Narodnoj skupštini, projekt Zakona o konkordatu trebalo bi sada da dođe na rešavanje pred Senat. Još onog istog dana, 23. jula, kada je konkordat bio primljen u Narodnoj skupštini ja sam izjavio da mi svi moramo želiti da konkordat prođe u jednoj lepšoj i pomirljivoj atmosferi u narodu. Donošenjem konkordata, dodao sam, ne sme biti poremećen verski mir u našoj zemlji. I onda sam zaključio svoju izjavu time, da Kraljevska vlada neće izneti odmah konkordat pred Senat na dalji rad. O pogledu konkordata prilike se nisu izmjenile u tome pravcu da bih i ja trebao da menjam svoje gledište, izneseno pre dva meseca. Ostajući dosledna tome gledištu, Kraljevska vlada neće iznositi Senatu na pretres i rešavanje predlog Zakona o konkordatu."¹⁵⁹

Opozicija je i nakon toga inzistirala na ostavci Stojadinovićeve vlade, a Sveti arhijerejski sinod je izjavio da nije primio nikakvu službenu vladinu obavijest u pogledu povlačenja konkordata, pa se stoga odnos SPC prema vladi nije promijenio.¹⁶⁰ Zato je Stojadinović aktom Ministarstva vanjskih poslova pod Pov. br. 22430 od 27. listopada 1937. obavijestio Dositeja, kao zastupnika predsjednika Svetog arhijerejskog sabora, o izjavi za novinstvo koju je dao 9. listopada. Između ostalog, Dositej je obaviješten i o tome da je Senat na sjednici od 19. listopada odlučio da se nacrt Zakona o konkordatu ne prenosi u novi saziv Senata. Želimir Mažuranić, kao predsjednik Senata, na zaključnoj je sjednici redovitog zasjedanja 19. listopada izjavio da je Kraljevska vlada odustala od inicijative u vezi s konkordatom.¹⁶¹ U Zagrebu sastala Biskupska konferencija, koja je 28. listopada 1937. izdala priopćenje, prema kojemu "Katolički Episkopat drži da mu ne dopušta čast reagirati na uličnjačke napadaje koji su se očitovali u posljednje vrijeme proti konačnoj ratifikaciji Konkordata", te da on "smatra da nije više potrebno reagirati ni na neiskrenost devetnaestogodišnjeg uvjeravanja o ravnopravnosti Katoličke Crkve u Kraljevini Jugoslaviji" i da će "znati u svakom slučaju braniti prava Katoličke Crkve i šest milijuna katolika u ovoj Državi, te je za reparaciju svih nepravda poduzeo potrebne mjere".¹⁶²

¹⁵⁹ *Jutarnji list*, 26/9234, 1. MUŽIĆ, 185.

¹⁶⁰ Isto, 185.

¹⁶¹ Isto, 186. NOVAK, 455.

¹⁶² GABELICA, 82. NOVAK, 458-459.

Dositej je u ime SPC zatražio zadovoljštinu za događaje od 19. srpnja, pa je Stojadinović kao predsjednik vlade aktom od 6. studenog 1937. Strog. Pov. Br. 36 dostavio Svetom arhijerejskom sinodu odluku vlade u kojoj se izražava duboko žaljenje zbog tih zbivanja.¹⁶³ Ministar unutrašnjih poslova Anton Korošec je 24. studenog poslao okružnicu svim banovima u zemlji da je konkordat definitivno skinut s dnevnog reda i da se uopće neće iznositi na rješavanje Senatu. Korošec je na XXII. Sjednici Financijskog odbora Narodne skupštine 29. prosinca ponovio da se neće donositi ni stari, ni korigirani, ni novi konkordat.¹⁶⁴ U izvješću britanskog poslanstva u Beogradu politička je situacija prokomentirana zaključkom da je “za Jugoslaviju 1937. bila burna godina. Na unutrašnjem planu ona se našla na ivici građanskog rata, a na međunarodnom upustila se u avanturističku politiku... Naknadna vladina odluka da ne podnosi Konkordat na ratifikaciju u senatu takođe je napravila povoljan utisak i pripremila teren za eventualno pomirenje sa pravoslavnom crkvom... Istovremeno, vlada je i dalje pokušavala da oslabi i izoluje dr Mačeka. To je, kao što smo videli, bio i jedan od razloga za ratifikaciju Konkordata. Ta je namera stajala iz zbliženja sa Italijom i pregovora sa Mađarskom, od kojih se očekivalo da će hrvatsku stvar lišiti strane podrške... Kriza oko Konkordata, koja je tako duboko potresla srpski element u Kraljevini, primljena je u Hrvatskoj ravnodušno, sa malom dozom zluradosti. Dr Maček držao se upadljivo po strani, otvoreno ističući da se radi o pitanju prema kojem je Hrvatska indiferentna; bilo je očigledno da ratifikacija Konkordata, ako do nje i dođe, neće oslabiti položaj dr Mačeka u Hrvatskoj...

Do kraja godine nije ostvaren nikakav napredak u rešavanju hrvatskog pitanja. Ukoliko je došlo do promene u odnosima između vlade i Hrvatske seljačke stranke, ta je promena bila nagore. Mali su izgledi da u neposrednoj budućnosti dođe do nekog poboljšanja.”¹⁶⁵

U redovima SPC i dalje se osjećao jak utjecaj nepopustljivih elemenata, pa su mnogi episkopi krajem 1937. i početkom 1938. još uvijek istupali s oštrim protukonkordatskim i protukatoličkim stavovima. Janjić u izvještaju, kojeg je uputio 31. siječnja 1938. Svetom arhijerejskom saboru, ističe na temelju svojih tobožnjih informacija, koje je prikupio tijekom prosinca za vrijeme boravka u Rimu, da Vatikan smatra da vlada konkordat mora ozakoniti ili će pasti.¹⁶⁶ Arhijerejski je sabor zatražio od vlade preciznu izjavu da je konkordat doista skinut s dnevnog reda. Stoga je Stojadinović uputio Saboru aktom od 28. siječnja 1938. pod. Str. Pov. Br. 2790 priopćenje, u kojem u ime vlade objavljuje da je zaista ovaj i ovakav zakonski prijedlog o konkordatu konačno skinut s dnevnog reda.¹⁶⁷ No, Sveti arhijerejski sabor nije bio ni time zadovoljan, pa je Stojadinović 1. veljače aktom

¹⁶³ MUŽIĆ, 186.

¹⁶⁴ Isto, 187.

¹⁶⁵ BOBAN, 78-82.

¹⁶⁶ MUŽIĆ, 189.

¹⁶⁷ Isto, 189.

Pov. Br. 1861 uputio novo priopćenje u kojem garantira da će vlada pri svakom budućem sređivanju odnosa s Vatikanom i pri reguliranju položaja Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji u potpunoj mjeri poštivati i primijeniti Ustavom zajamčeno načelo o ravnopravnosti svih zakonom priznatih vjera u državi.¹⁶⁸ Na temelju te izjave Sabor je zaključio da službene izjave pružaju dovoljno jamstvo da je konkordat od 25. srpnja 1935. doista konačno skinut s dnevnog reda. Sva dokumentacija objavljena je već u veljači u službenom Glasniku SPP. Jugoslavenska je vlada također morala dati izjavu o dubokom žaljenju zbog događaja pred sabornom crkvom u Beogradu 19. srpnja 1937., ali je Sveti arhijerejski sabor zaključio da to nije dovoljno, pa je zatraženo kažnjavanje onih koji su bili odgovorni za taj incident i obustavljanje postupaka protiv svećenika i vjernika u vezi s borbom protiv konkordata. Stoga je Kraljevsko namjesništvo svojim ukazom od 8. veljače 1938. pod brojem 12381 dalo opću amnestiju za sva kaznena djela, koja su učinile duhovne i svjetovne osobe od 1. siječnja 1937. do dana toga ukaza u povodu zakonskog prijedloga o konkordatu.¹⁶⁹

Nakon smirivanja situacije izabran je novi patrijarh Gavriilo Dožić, koji je izrekao spremnost Crkve da surađuje s narodom i državom. Pojedini episkopi odbili su pomiriti se s novonastalom situacijom tvrdeći da žrtve u protukonkordatskoj borbi nisu dobile zadovoljštinu i da sad nije vrijeme za izbor novog patrijarha. Na dan ustoličenja patrijarha Gavrila 9./22. veljače 1938. Sveti arhijerejski sabor je izdao posebnu poslanicu “časnom prezviterstvu, u Hristu đakonstvu, prepodobnom monaštvu i blagočastivom narodu”, u kojoj se odužuje priznanje pokojnom patrijarhu Varnavi i ističe zadovoljstvo što konkordat nije postao zakon, te se apelira na jedinstvo unutar SPC.¹⁷⁰

Pod vodstvom patrijarha Gavrila SPC je doista zauzela pomirljiviji stav prema državi. Iako je Gavriilo predstavljao struju koja se zalagala za potpuno povlačenje konkordata, s tim nikada nije nužno povezivao i pad vlade. Stoga su ga nepomirljiviji elementi iz redova SPC proglašavali agentom i plaćenikom Austro-Ugarske i optuživali da je zbog njega vjera svetog Save u većoj opasnosti nego ikada.¹⁷¹

S druge strane, u političkim se krugovima otvoreno izražavala misao da je vlada kapitulirala pred Crkvom i da je autoritet države poljuljan.¹⁷² Opozicija i dio SPC i dalje su priželjkivali Stojadinovićev pad, do kojeg je konačno i došlo u uvjetima vrlo složene političke problematike.

Stojadinović je pripremao sužavanje ovlasti narodnog predstavništva u cilju jačanja njegove osobne vlasti. To bi značilo ograničavanje kompetencija

¹⁶⁸ Isto, 189.

¹⁶⁹ Isto, 191.

¹⁷⁰ Isto, 192.

¹⁷¹ Isto, 193.

¹⁷² Isto, 193.

kneza Pavla, koji je bio svjestan da bi Stojadinovićev pad pozdravila srpska opozicija, Hrvati i demokratske snage u zapadnom svijetu. Stojadinović je konstantno usmjeravao Jugoslaviju prema Njemačkoj i Italiji i to bez protivljenja kneza, ali je sve više preuzimao vanjsku politiku u svoje ruke zaobilazeći u potpunosti Pavla. Neposredan povod Stojadinovićevog pada leži u njegovim pregovorima sa Cianom o podjeli Albanije, o čemu Pavle uopće nije bio obaviješten.¹⁷³

Izbori od 11. prosinca 1938. potvrdili su Pavlu ozbiljnost hrvatskog pitanja. Knez je shvaćao potrebu sporazuma s Mačekom kao predstavnikom najveće hrvatske stranke, a na užurbano rješavanje hrvatskog pitanja tjerala ga je sve kaotičnija međunarodna situacija. Stojadinović je srušen parlamentarnom procedurom. Nakon ostavki petorice ministara (Dragiše Cvetkovića, Mihe Kreka, Džafera Kulenovića, Franca Snoja i Mehmeda Spahe), do kojih je došlo na poticaj samog Pavla, knez je zatražio od Stojadinovića ostavku cijele vlade. Stojadinovićevo svrgavanje izazvalo je nepovjerenje Njemačke i Italije, pa se režim pokušao službeno opravdati objašnjenjem da je vlada u dotadašnjem sastavu bila zapreka za rješavanje hrvatskog pitanja.¹⁷⁴

Katolička crkva i odustajanje od konkordata

Povlačenje konkordata potvrdilo je hrvatskoj Katoličkoj crkvi, koja u njegovo oživotvorenje nikada nije ni vjerovala, činjenicu da jugoslavenska vlada zbog protivljenja velikosrpskih elemenata nije u mogućnosti ni teoretski osigurati ravnopravnost vjeroispovijesti. Konferencija katoličkih biskupa s rezervom je primila novost o povlačenju konkordata. Krajem listopada 1937. izdano je priopćenje u kojem stoji da bi bilo ispod njihova dostojanstva reagirati na ulične nemire, te da su shvatili lažnost dvadesetogodišnjih uvjerenja o jednakosti Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji, ali i to da će oni znati braniti prava Katoličke crkve i šest milijuna katolika u zemlji te poduzeti sve nužne mjere da se nadoknadi svaka nepravda.¹⁷⁵ Izjave za javnost članova episkopata bile su pažljivo stilizirane, prvenstveno zbog obzira prema stajalištu Svete Stolice.

Knez Pavle je 16. studenog, u isto vrijeme kad je Stojadinović nastojao primiriti patrijaršiju, rekao Stepincu, koji je bio u posjetu u Beogradu, da je konkordat potreban ako se u zemlji želi uspostaviti red i da pitanje konkordata nije definitivno odbačeno. Napomenuo je da se mora biti na oprezu i da je potrebno uvesti red u Srpskoj pravoslavnoj crkvi.¹⁷⁶ Stepinac je razgovarao s nekoliko ministara i predsjednikom vlade, pa se osvjedočio da je Stojadinović u teškoj situaciji. Na sastanku Stepinca i Stojadinovića, kojemu su još prisustvovali splitski

¹⁷³ Isto, 194.

¹⁷⁴ Isto, 195.

¹⁷⁵ ALEXANDER, 34. MUŽIĆ, 196.

¹⁷⁶ ALEXANDER, 34. MUŽIĆ, 196.

biskup Bonefačić i križevački biskup Njaradi, predsjednik vlade je rekao da će govoriti odlučno o konkordatu i ponašanju SPC, uvjeravajući ih da konkordat mora ostati. U to dakako nije vjerovao ni on sam.

U redovima hrvatske Katoličke crkve prihvaćalo se Mačekovo stajalište prema konkordatu kao razumno, ali takvo shvaćanje nije dijelila Sveta Stolica. Stoga je Vatikan kod beogradske vlade i dalje iskazivao veliki interes za položaj Katoličke crkve u državi. Stojadinović se, za vrijeme posjeta Rimu 7. prosinca 1937. godine, pokušao opravdati Piju XI. zbog događaja oko konkordata, ali ga je papa prekinuo odgovorivši mu da su nedokučivi putovi Božji.¹⁷⁷ Sveta Stolica se ipak nije pomirila s novonastalom situacijom, pa se papa prilikom uvođenja Pellegrinettija u kardinalsku čast 15. prosinca 1937. oštro osvrnuo na jalov ishod tolikih godina pregovaranja i naglasio svoj trajan interes za Crkvu u Jugoslaviji.¹⁷⁸ Vatikan je naročito zamjerio Korošcu držanje u konkordatskoj borbi krajem 1937., pa je mariborski biskup dobio nalog da protiv njega povede disciplinski postupak.

Sveta je Stolica 15. veljače 1938. formalno poslala protest jugoslavenskoj vladi, kojoj je najviše zamjereno popuštanje pred nekatoličkim pritiscima u pitanjima koja se tiču Katoličke crkve.¹⁷⁹

Stepinac je, postavši nadbiskupom nakon Bauerove smrti, odbio zahtjev brojnih katolika da se održi miting te istaknuo da ne postoji ravnopravnost među crkvama u Jugoslaviji i da drugi komentar nije potreban.¹⁸⁰ U katoličkom se tisku, izuzetno važnom zbog velikog utjecaja na mase vjernika, otvoreno izražavalo ogorčenje nad kapitulacijom vlade pred Srpskom pravoslavnom crkvom i naglašavalo da je borbu protiv konkordata prva započela i prvenstveno vodila Srpska crkva identificirajući sebe s državom i ne obazirući se na državljanu drugih vjera, što je nužno moralo uzrokovati neprestane i duboke krize.¹⁸¹ Katolički episkopat je izdao 4. svibnja 1938. u Zagrebu "Poslanicu katoličkih biskupa vjernicima", u kojoj se prosvjeduje protiv odbacivanja konkordata. Štoviše, konstatirajući da je ministar unutarnjih poslova Korošec, katolički svećenik, na sjednici Financijskog odbora Narodne skupštine 29. prosinca 1937. izjavio da "Vlada ne će donijeti ni stari konkordat, ni stari korigirani, ni novi, niti uopće ma kakav konkordat, jer da Vlada ima prećih stvari, a među prvima je ta, što hoće korektan, normalan i što više prijateljski odnos s pravoslavnom crkvom, jer je to u interesu ne samo crkve, nego i cijele države", i da je Stojadinović dao svu zadovoljštinu Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u deklaraciji se prosvjeduje protiv cjelokupnog vladina držanja u pogledu konkordata i zbog stavljanja katolika

¹⁷⁷ MUŽIĆ, 198.

¹⁷⁸ ALEXANDER, 35.

¹⁷⁹ MUŽIĆ, 199.

¹⁸⁰ ALEXANDER, 35.

¹⁸¹ MUŽIĆ, 200.

u neravnopravan položaj, a srpsko-pravoslavne crkve u položaj državne crkve, bilo pravnim, bilo faktičnim putem.¹⁸² U poslanici se iscrpno navode sve nepravde što ih je Katolička crkva doživljavala od nastanka jugoslavenske države, izražava se prosvjed protiv svih zbivanja povezanih s odbacivanjem konkordata i zbog uvreda nanesenih najvišim dostojanstvenicima Katoličke crkve te ističe odlučnost biskupa, da će “braniti prava katoličke Crkve i katoličkih vjernika do kraja”.¹⁸³

Iako Stojadinović ističe “da je držanje katoličke crkve u Jugoslaviji bilo vrlo korektno”, ostaje činjenica da je povlačenje konkordata prouzrokovalo promjenu u držanju Svete Stolice prema Kraljevini Jugoslaviji.¹⁸⁴ Držanje Srpske pravoslavne crkve i opozicije shvaćeno je kao izraz uskopravoslavne, velikosrpske isključivosti, i to je u redovima Katoličke crkve u zemlji dosta pridonijelo slabljenju jugoslavenske državne misli.

Zaključak

Usprkos dugogodišnjem zalaganju za sklapanje konkordata između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice, možemo zaključiti da ipak nikada nije postignut značajniji pomak u odnosu Beograda i Vatikana. Želja za konkordatom iskreno je bila prisutna samo kod jedne strane, a ta je bila Vatikan. Želja za sklapanjem konkordata s Vatikanom bila je ustvari težnja pojedinaca, koji su u uspostavljanju boljih odnosa s Vatikanom vidjeli najbolji put za postizanje ostalih ciljeva svoje politike. Beograd je na taj način imao namjeru riješiti hrvatsko pitanje i neutralizirati utjecaj Mačeka i HSS, koje je podržavala hrvatska Katolička crkva. Stoga je došlo do pomalo apsurdne situacije u kojoj Svetu Stolicu nije podržao domaći katolički episkopat. Iako se konkordatska borba najviše ticala Hrvatske, ona ju je naprosto zaobišla. Većina Hrvata prihvatila je Mačekov stav da je konkordat stvar Beograda i Vatikana, jer se pri njegovom sklapanju zaobišlo mišljenje hrvatske javnosti i katoličkih biskupa u zemlji. Završetak konkordatske borbe pokazao je svu nemoć režima pred agresivnim nastupima srpskih pravoslavnih episkopa.

Odnos države i Crkve i danas je aktualan problem koji proizlazi iz pitanja sistema rastave države i Crkve. Proučimo li tekstove nekih suvremenih autora vidljivo je da se mnogi ne slažu s idejom o odvajanju Crkve od države i politike općenito. No, zahvaljujući mogućnosti da izrazito pozitivno djeluje na subjekte međunarodnih odnosa, pojedini autori smatraju da su opravdani zahtjevi da Crkva danas bude aktivnija u političkim zbivanjima.

¹⁸² GABELICA, 83.

¹⁸³ Isto, 83.

¹⁸⁴ MUŽIĆ, 200.

Izvori i literatura

Izvori

1. Jutarnji list, Zagreb (1935)
2. Politika, Beograd (1935)

Literatura

1. Stella ALEXANDER, *Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, TZG P. Golia, Trebnje 1990.
2. Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 3*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1990.
3. Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, vlast. nakl., Zagreb 2007.
4. Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb 1992.
5. Vladimir HORVAT, *Nadbiskup Alojzije kardinal Stepinac i totalitarni režimi*, *Obnovljeni život*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Vol. 51, No.1-2, siječanj 1996., 149-166.
6. Mirko KOMNENOVIĆ, *Govor Mirka Komnenovića održan u plenumu Narodne skupštine, dana 21. jula 1937. god. Prilikom debate o konkordatu zaključenom između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Jugoslavenska štamparija, Dubrovnik 1937.
7. Stjepan MATKOVIĆ, Stjepan Radić i konkordat, *Hrvatska revija*, 48, 1/2, Zagreb, Matica hrvatska, 1998.
8. Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Crkva u svijetu, Split 1978.
9. Viktor NOVAK, *Magnum Crimen, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948.
10. Ivo PERIĆ, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1993.
11. Jovan STEFANOVIĆ, *Odnos crkve i države*, Matica hrvatska, Zagreb 1953.
12. Lujo VOJNOVIĆ, *Konkordat sa Sv. Stolicom i naše nacionalno pitanje*, Zagreb 1923.
13. Radovan VUKADINOVIĆ, *Međunarodni politički odnosi*, Barbat, Zagreb 1998.